

Sub-Sahara Afrika en de financiële crisis

Bachelor-scriptie Algemene Economie

H.J. de Jong - 331711
Begeleider: dr. L. Pozzi
juli 2012

Casestudy naar de impact van de financiële crisis sinds 2008 op de economische ontwikkeling van de LDC's in sub-Sahara Afrika.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Ontwikkeling van sub-Sahara Afrika vóór de crisis.....	4
2.1 Inleiding	4
2.2 Trends in de ontwikkeling van sub-Sahara Afrika	6
2.2.1 Globalisering: exportdiversificatie, kapitaaluitstroom en emigratie.....	6
2.2.2 Groei en inkomen.....	7
2.2.3 Investerings en handel	8
2.2.4 Onderwijs, gezondheid en demografie.....	8
2.2.5 Grondstofprijzen	9
2.3 Succesfactoren	9
2.3.1 Opkomst democratischere en verantwoordelijkere regeringen	9
2.3.2 Implementatie van verstandigere economische politiek.....	10
2.3.3 Veranderende rol IMF en World Bank	11
2.3.4 Verspreiding van nieuwe technologieën	11
2.4 Faalfactoren: de ‘vallen’	11
2.4.1 De conflict-val.....	12
2.4.2 De grondstoffen-val	13
2.4.3 De val van het ingesloten zijn met slechte burens	14
2.4.4 De val van slecht beleid in een klein land	14
2.4.5 De praktijk: ontkomen aan vallen	14
2.5 Rol van ontwikkelingssamenwerking	15
2.5.1 Bijdrage aan economische groei	15
2.5.2 Ontwikkelingshulp en de conflict-val	16
2.5.3 Ontwikkelingshulp en de grondstoffen-val.....	16
2.5.4 Ontwikkelingshulp en landen zonder kustlijn.....	16
2.5.5 Ontwikkelingshulp en landen met wanbeleid	17
2.6 Conclusies.....	17
3. Impact van de wereldwijde financiële crisis op sub-Sahara Afrika.....	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Algemene impact crisis op sub-Sahara Afrika.....	19

3.2.1 Financiële crisis volgt na voedsel- en brandstofcrisis.....	19
3.2.2 Gevolgen voor inkomen en groei.....	20
3.2.3 Gevolgen voor overheidsbudget en schuldpositie.....	21
3.2.4 Gevolgen voor de Milleniumdoelstellingen.....	23
3.3 Impact via wisselkoersen.....	23
3.4 Impact via de financiële sector.....	24
3.5 Impact via handel en grondstofprijzen.....	25
3.5.1 Afname effectieve vraag.....	25
3.5.2 Daling grondstofprijzen.....	26
3.5.3 Tekort aan handelskrediet.....	27
3.6 Impact via kapitaalstromen.....	27
3.6.1 Officiële ontwikkelingshulp.....	27
3.6.2 Buitenlandse directe investeringen.....	28
3.6.3 Inkomensoverdrachten.....	28
3.7 Beleidsmaatregelen sub-Sahara Afrika in reactie op de crisis.....	29
3.8 Conclusies.....	29
4. Blik op de toekomst.....	31
4.1 Inleiding.....	31
4.2 Bedreigingen na de crisis.....	31
4.2.1 Bedreigingen vanuit de wereldeconomie.....	31
4.2.2 Bedreigingen vanuit de ontwikkelde landen.....	32
4.2.3 Bedreigingen vanuit de LDC's zelf.....	32
4.3 Kansen na de crisis.....	34
4.3.1 Kansen op internationaal niveau.....	34
4.3.2 Kansen voor de nationale economieën.....	35
4.4 Conclusies.....	35
5. Conclusies.....	36
Bibliografie.....	38

1. Inleiding

“At a dark time for the world economy, Africa’s progress is a reminder of the transformative promise of growth.” – The Economist¹

Een decennium vóór de bovenstaande uitspraak, betitelde hetzelfde magazine Afrika als een *hopeless continent*. En niet zonder reden: aan het begin van het nieuwe millennium was er geen aanleiding tot groot optimisme over de economische stand van zaken in de Afrikaanse ‘derde wereld’. Sinds de eeuwwisseling vond er echter een hoopgevende verandering plaats: Afrika transformeerde van een achtergebleven continent naar een werelddeel met een grote groep opkomende economieën. Eén van de belangrijkste factoren daarbij was de integratie met de wereldeconomie, die dreef op de ongekende welvaart in de westerse landen.

De economische hoogconjunctuur in de westerse landen bleek echter eindig: het jaar 2008 bracht een economische crisis van historische omvang. Westerse landen zagen zich vanwege de crisis genoodzaakt fors te bezuinigen op de overheidsuitgaven en dit leidde – onder andere in Nederland – tot een discussie over het korten op of nagenoeg geheel schrappen van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Dit politieke strijdpunt en het inspirerende boek ‘The Hole In Our Gospel’ van Richard Stearns² deden de belangstelling ontstaan voor de situatie van ontwikkelingslanden in deze tijden van economische crisis en waren aanleiding tot het schrijven van deze scriptie. De vraag die deze scriptie tracht te beantwoorden is dan ook wat de impact is van de wereldwijde financiële crisis op de economieën van ontwikkelingslanden. Deze scriptie is derhalve een casestudy van de ontwikkelingen vóór en tijdens de crisis in de *Less-Developed Countries* (LDC’s). De analyse beperkt zich daarbij tot de landen van sub-Sahara Afrika. De ontwikkelingssamenwerking die in de analyse wordt betrokken betreft hulp en investeringen vanuit de geavanceerde economieën in het Westen.

In drie delen wordt de situatie van de ontwikkelingslanden in sub-Sahara Afrika beschreven: allereerst wordt de situatie tot de crisis beschreven aan de hand van diverse succes- en faalfactoren, vervolgens wordt de impact van de crisis geanalyseerd met behulp van de verschillende kanalen waardoor de crisis de economie van de LDC’s beïnvloedde, en tot slot volgt een toekomstperspectief vanuit de kansen en bedreigingen die volgen uit de situatie sinds de crisis.

Dank gaat uit naar drs. Evert-Jan Brouwer voor zijn zeer bruikbare literatuurtips, en uiteraard naar dr. Lorenzo Pozzi voor zijn goede en constructieve begeleiding bij het schrijfproces.

¹ The Economist, 12/2011, Volume 401, Issue 8762, p. 15

² Stearns, Richard (2009). *The Hole in Our Gospel*. Nashville: Thomas Nelson Publishers.

2. Ontwikkeling van sub-Sahara Afrika vóór de crisis

2.1 Inleiding

De situatie van Afrika in de tweede helft van de vorige eeuw wordt door velen getypeerd in de benaming van een hopeloos en achtergebleven continent. Hoewel de ontwikkeling van de meeste Afrikaanse economieën inderdaad achterbleef bij die van de VS, Europa en later Azië, is dit beeld allerm minst terecht. Niet zelden worden de ontwikkelingslanden op het Afrikaanse continent gezien als een homogene groep, waardoor analyses met daarin positieve ontwikkelingen voor sommige en negatieve ontwikkelingen voor andere landen veelal een te generiek beeld laten zien. Om een meer genuanceerd beeld van de ontwikkeling van LDC's in sub-Sahara Afrika te laten zien, maakt Steven Radelet in zijn boek *'Emerging Africa'* een driedeling³ tussen de landen: olie-exporterende landen, 17 'opkomende landen' en tenslotte de overige landen (zie tabel 2.1 en figuur 2.1) (Radelet, 2010). De driedeling berust op de gemiddelde groei van de landen over de laatste decennia voor de crisis, waarbij de olie-exporterende landen een aparte groep vormen vanwege de problemen die veelal in deze landen spelen, zie ook de 'grondstoffen-val' in paragraaf 2.4.2.

Tabel 2.1 Onderverdeling LDC's sub-Sahara Afrika

Opkomende landen	Olie-exporterende landen	Overige (niet olie-exporterende) landen	
		'Drempel-landen' ⁴	Overige landen
Botswana	Angola	Benin	Burundi
Burkina Faso	Equatoriaal Guinea	Kenia	Centraal Afrikaanse Republiek
Ethiopië	Gabon	Liberia	Comoren
Ghana	Kameroen	Malawi	Djibouti
Kaapverdië	Mauritanië	Senegal	DR Kongo
Lesotho	Nigeria	Sierra Leone	Eritrea
Mali	Republiek Kongo		Gambia
Mauritius	Soedan ⁵		Guinee
Mozambique	Tsjaad		Guinee-Bissau
Namibië			Ivoorkust
Oeganda			Madagaskar
Rwanda			Niger
Sao Tomé en Principe			Somalië
Seychellen			Swaziland
Tanzania			Togo
Zambia			Zimbabwe
Zuid Afrika			

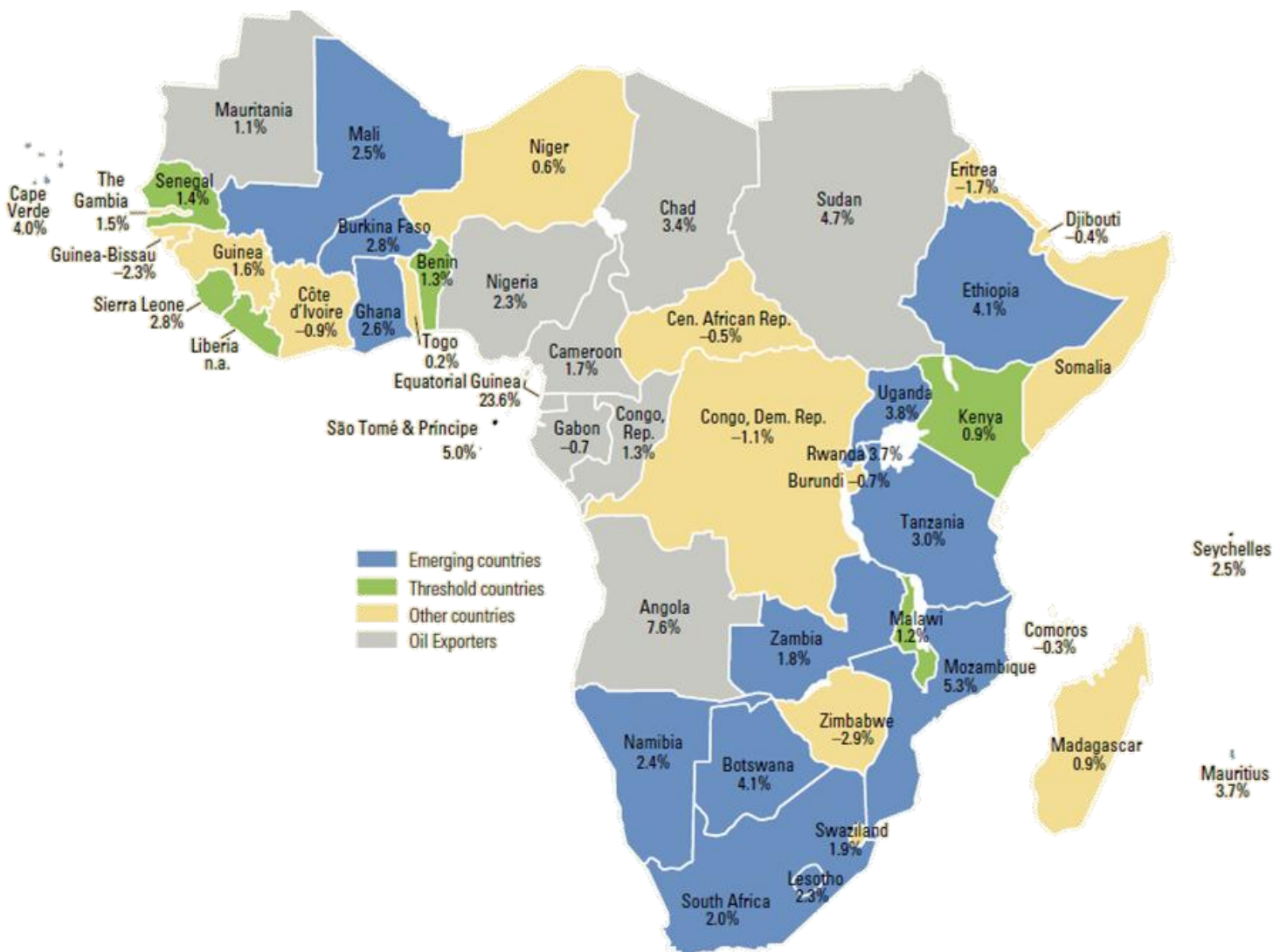
³ Het OECD-rapport *Perspectives on global development 2010: shifting wealth* gaat uit van het concept van een "four-speed world" van James Wolfensohn: welvarende, convergerende, worstelende en arme landen op basis van hun inkomen en de groei per hoofd van de bevolking ten opzichte van de geïndustrialiseerde wereld. Dit levert voor sub-Sahara Afrika een vergelijkbaar beeld op (OECD, 2010).

⁴ De drempel-landen in de driedeling van Steven Radelet zijn landen die niet behoren tot de opkomende economieën van sub-Sahara Afrika, maar die wel op de voet volgen (Radelet, 2010).

⁵ Sinds 9 juli 2011 opgesplitst in Soedan en Zuid-Soedan. In deze scriptie de gegevens van het Soedan van voor de opsplitsing.

De 17 opkomende landen laten over het decennium voor de crisis van 2008 een groei per capita zien boven het wereldgemiddelde van 1,9%; de overige landen vallen daar vaak ver onder. Deze driedeling is van belang bij het bestuderen van de trends in de ontwikkeling van LDC's in de afgelopen decennia. Bepalend bij die ontwikkeling zijn de verschillende succes- en faalfactoren, waarbij wat betreft de faalfactoren een aantal 'vallen' wordt besproken.

Figuur 2.1 Sub-Sahara Afrika: Gemiddelde groei GDP per capita, 1996–2008 (Radelet, 2010)

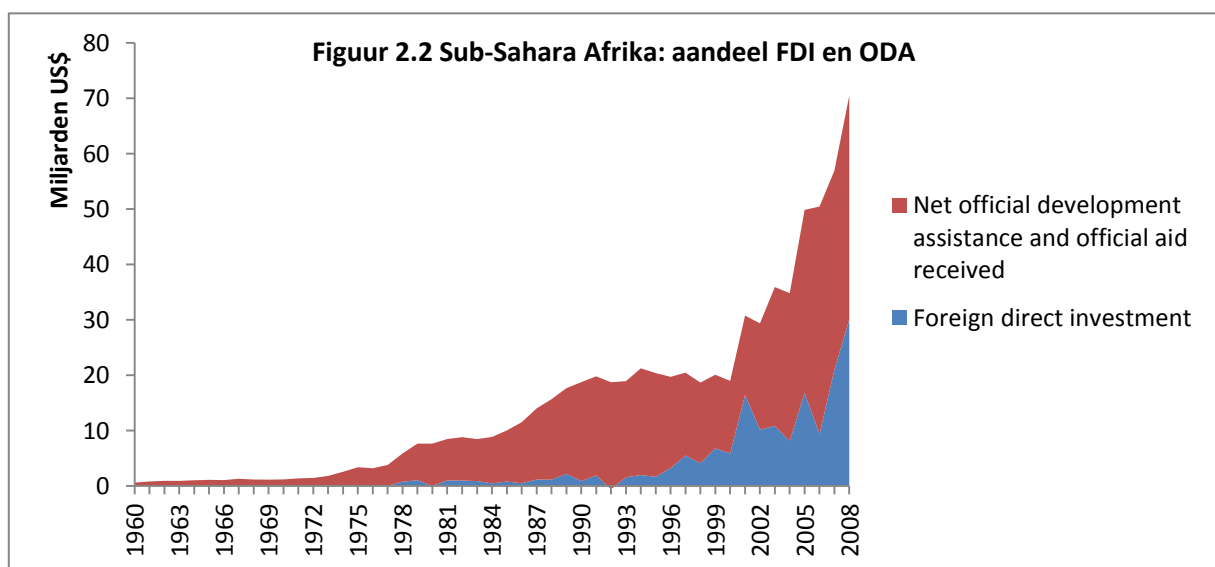

2.2 Trends in de ontwikkeling van sub-Sahara Afrika

2.2.1 Globalisering: exportdiversificatie, kapitaaluitstroom en emigratie

Hoewel de internationale handel al vele eeuwen bestond, is zij in omvang enorm toegenomen gedurende de globalisering in de tweede helft van de vorige eeuw. Tot ongeveer 1980 bestond de rol van ontwikkelingslanden slechts uit het exporteren van ruwe grondstoffen; inmiddels exporteren de meeste van deze landen ook allerhande producten en soms zelfs diensten. Dit zorgt voor een verschuiving van export die gebaseerd is op het gebruik van de bodem, naar export die gebaseerd is op arbeid. De toename van de internationale handel ging echter gepaard met handelsrestricties door de ontwikkelde landen op goederen uit ontwikkelingslanden. En een bijkomend probleem voor de Afrikaanse landen was de opkomst van Azië. De opkomende Aziatische economieën hadden een combinatie die zowel de ontwikkelde landen als de Afrikaanse ontwikkelingslanden misten: lage lonen gecombineerd met schaalvoordelen, waardoor Afrikaanse economieën niet konden concurreren met Azië. Daarnaast schoten Afrikaanse economieën zichzelf in de voet door niet of nauwelijks export-diversificatie door te voeren en zo zeer kwetsbaar te blijven voor schokken. Diversificatie werd daarna alleen maar moeilijker door de opkomst van Azië.

De globalisering bracht op het gebied van ontwikkelingssamenwerking kortgezegd een drietal grote veranderingen teweeg: het aantal landen dat deelnam aan hulpprogramma's nam enorm in omvang toe, de samenstelling van de groep donorlanden veranderde met de opkomst van landen als China en India en in de samenstelling van de ontwikkelingsgelden nam het aandeel van de officiële ontwikkelingshulp (ODA) af vanwege de toename van de FDI, de buitenlandse directe investeringen (figuur 2.2) (WRR, 2009).

Bron: World Bank, World Development Indicators

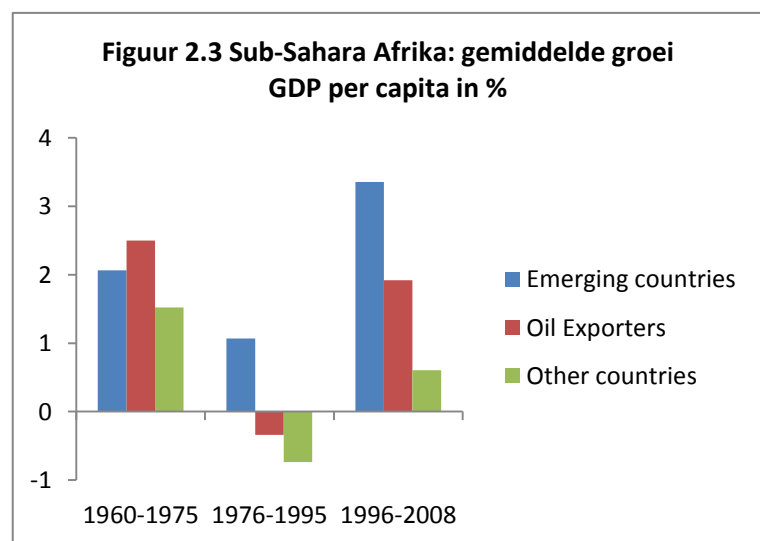
Traditioneel ontbreekt het ontwikkelingslanden aan voldoende kapitaal. De ontwikkelingshulp die naar ontwikkelingslanden begon toe te stromen verschaftte in eerste instantie echter alleen publiek kapitaal, geen privaat kapitaal. De globalisering zorgde wel voor toename van private investeringen, maar het overgrote deel daarvan ging de Afrikaanse ontwikkelingslanden voorbij en kwam terecht in midden-inkomenslanden als Maleisië, hoofdzakelijk vanwege de slechte politieke en economische beleidsvoering in de Afrikaanse landen, waardoor het risico van investeringen veel te hoog bleef (Collier, 2007). Bijkomend probleem daarbij is dat er wél kapitaal uit de landen vloeit. Vanwege de binnenlandse problematiek zetten veel Afrikanen hun kapitaal, veelal op illegale wijze, weg in het buitenland, waar de opbrengsten hoger en de risico's lager waren.

Tenslotte hebben veel Afrikaanse landen door de globalisering in toenemende mate te maken gekregen met een 'braindrain', doordat de migratie richting het westen vooral bestond uit het beter opgeleide deel van de bevolking.

2.2.2 Groei en inkomen

Tot midden jaren '90 gingen de drie groepen landen van sub-Sahara Afrika wat betreft groei gelijk op: zowel de olie-exporterende landen, de opkomende landen als de overige landen kenden na de groei in de jaren '60

een afnemende groei in de jaren '70 en een lage of zelfs negatieve groei in de jaren '80. Vanaf midden jaren '90 beginnen de drie groepen echter sterk te verschillen: de opkomende landen vertonen vanaf dan vrijwel onafgebroken gemiddeld een groeicijfer van meer dan 3%, terwijl de olie-exporterende

landen een gematigde groei kenden en in de overige landen bleef de

Bron: World Bank, World Development Indicators

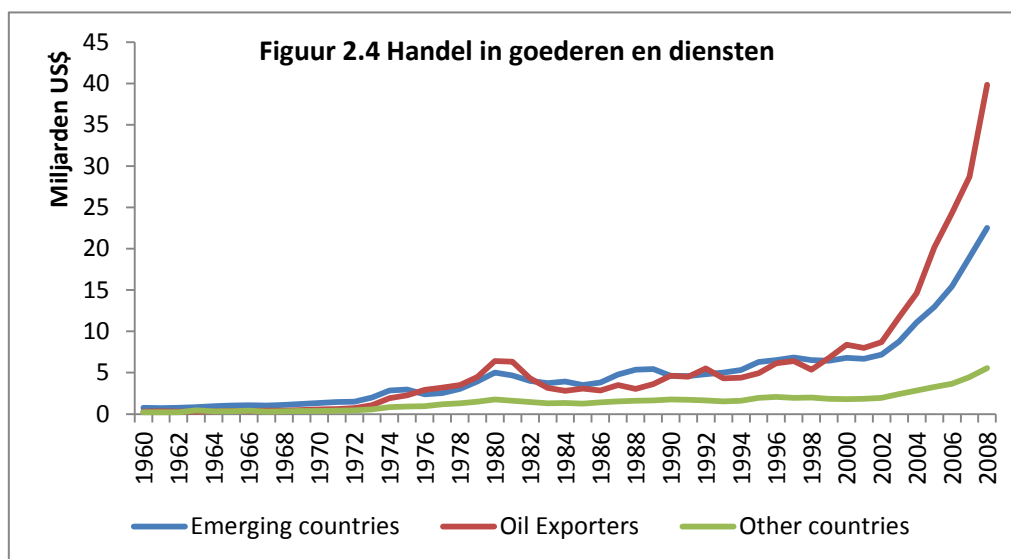
groeï soms zelfs negatief, zie figuur 2.3⁶ (World Bank, 2012). Het toenemende verschil tussen de opkomende en de andere landen wordt voor een groot deel verklaard door de groei van Botswana en Mauritius, die beiden reeds decennia lang een stabiel politiek en economisch klimaat kennen. Botswana kende bijvoorbeeld een gemiddelde groei van 6,3% over 40 jaar. Na 1995 werd het gemiddelde van deze landen gelijk aan het gemiddelde van de groep opkomende

⁶ Olie-exporterende landen exclusief Angola en Equatoriaal Guinea, vanwege het ontbreken van gegevens.

landen. Tegelijk met de economische groei verbeterde ook de inkomensverdeling en gedurende de laatste decennia voor de crisis daalde de armoedegraad⁷ in deze landen met maar liefst 20%. Een belangrijke reden voor de betere verdeling is het feit dat de landbouw een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling uitmaakte (Radelet, 2010).

2.2.3 Investerings en handel

Investerings en handel zijn evenals en zelfs nog meer dan de groei toegenomen in de laatste decennia voor de crisis. Na economische hervormingen na het diepe dal eind jaren '70 en begin jaren '80, namen de investeringen in de opkomende economieën toe tot meer dan 25% van het GDP. Een groot deel van deze stijging is toe te schrijven aan de verviervoudiging van de FDI in reële dollars. Met de toename van de investeringen nam ook de productiviteit van de investeringen toe. De totale handel nam gedurende de jaren '80 en '90 slechts geleidelijk toe, maar sindsdien is de handel meer dan verdubbeld (figuur 2.4). En dankzij het Aid-for-Trade Initiative van de OECD en de WTO zijn ook de minst-ontwikkelde landen meer en meer in staat mee te profiteren van deze ontwikkeling (OECD/WTO, 2011). Hoewel bij de handelstoename de opkomst van nieuwe handelspartners als China en India een rol speelt, is dit voornamelijk veroorzaakt door uitbreiding van de bestaande handelsbetrekkingen met de VS en Europa (Radelet, 2010).

Bron: World Bank, Africa Development Indicators

2.2.4 Onderwijs, gezondheid en demografie

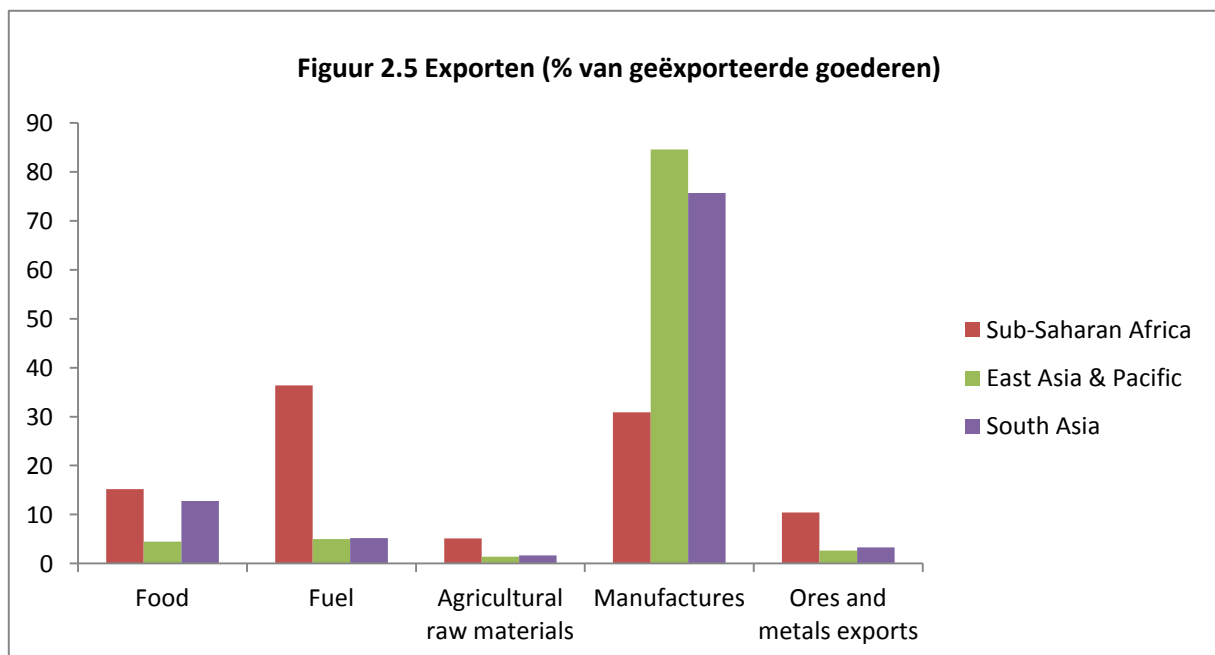
Niet alleen de economie, maar ook onderwijs, gezondheid en andere sociale indicatoren laten significante verbeteringen zien. Een negatieve uitzondering op dit positieve beeld is de verspreiding van de HIV/AIDS pandemie. In de meeste opkomende landen is de bevolkingsgroei

⁷ Het deel van de bevolking dat moet rondkomen met minder dan US\$ 1,25 per dag (Radelet, 2010, p. 34).

sinds de jaren '90 gedaald van 2,6% naar minder dan 2% per jaar. Basisscholing is toegenomen tot gemiddeld 80% in de opkomende landen.

2.2.5 Grondstofprijzen

De prijsstijging van veel grondstoffen als koper, goud en koffie die de opkomende landen exporteren, verklaart voor een deel de economische groei. Echter de stijging begon pas rond de eeuwwisseling, terwijl de opkomende landen reeds groeiden in de jaren '90, toen grondstofprijzen daalden. Bovendien zijn de meeste importprijzen, met name de olieprijs, nog harder gestegen tijdens het laatste decennium. Conclusie is daarom dat de groei halverwege de jaren '90 in de opkomende landen plaatsvond *ondanks* de grondstofprijzen en dat de daaropvolgende stijging van die prijzen het groeiproces heeft versterkt (Radelet, 2010). De groei in de Afrikaanse ontwikkelingslanden in het laatste decennium is echter wel veel volatieler dan die van de Aziatische ontwikkelingslanden, omdat de export van die laatste landen vooral bestaat uit fabricaten, terwijl de Afrikaanse exporten nog steeds voor een aanzienlijk deel bestaan uit grondstoffen met volatiele prijzen, zie figuur 2.5 (ILO, 2011; World Bank, 2012).

Bron: World Bank, World Development Indicators

2.3 Succesfactoren

2.3.1 Opkomst democratischere en verantwoordelijkere regeringen

Na de Tweede Wereldoorlog volgde een golf van dekolonisatie op het Afrikaanse continent. Dit leidde echter niet tot de oprichting van democratische regimes, integendeel: halverwege de jaren '80 werd vrijwel ieder land in sub-Sahara Afrika geregeerd door een dictatuur. Slechts drie landen kenden enige democratische basiselementen: Botswana, Gambia en Mauritius. Het

politieke klimaat had zijn weerslag op de economie, aangezien veel staten een wijdverbreide staatscontrole op de economie kenden. Deze vormen van geleide economie lagen aan de basis van de economische neergang jaren '70.

Nadat in 1982 Mexico niet in staat bleek nog langer aan zijn schuldenverplichtingen te voldoen, was het voor de meeste Afrikaanse landen niet langer mogelijk de tekorten te financieren en kwamen veel landen in de knel. Westerse landen waren na het failliet van ontwikkelingsland Mexico niet langer bereid te lenen aan landen die qua ontwikkeling nog verder achter lagen. Protesten van getroffen burgers in die landen konden niet langer worden bedwongen met verlaging van belastingen of verhoging van voedselsubsidies, en in ruil voor steun van zowel het IMF als in mindere mate de donorlanden en -organisaties werden politieke en economische hervormingen geëist. Deze factoren waren een voedingsbodem voor verandering.

Tegelijk met de val van de Berlijnse Muur in 1989 vond in Namibië een politieke omwenteling plaats, die resulteerde in verkiezingen. Deze ontwikkeling leidde een nieuw tijdperk in van democratie in sub-Sahara Afrika, zei het fragiel, imperfect en onzeker. In 2008 was het aantal democratieën gestegen naar 23 tegenover 3 in 1989. Drie ontwikkelingen staan symbool voor de politieke omwenteling (Radelet, 2010):

- i. Een duidelijke verschuiving van de 'politiek van de grote man' naar geïnstitutionaliseerde macht en gebondenheid aan de basisregels van democratie
- ii. Substantiële verbeteringen in bescherming en bevordering van burgerrechten en politieke rechten
- iii. Een significante groei in allerlei burgerbewegingen, non-gouvernementele organisaties, toezichhouders en andere actoren die het overheidsbeleid monitoren en die transparantie en verantwoordelijkheid bevorderen

2.3.2 Implementatie van verstandigere economische politiek

Bovenop de verwoestende gevolgen van het kolonialisme, de endemische ziekten en de wereldwijde neergang in de jaren '70, vormde economisch wanbeleid in Afrika decennialang voor een ernstige verstoring van de economische ontwikkeling. Tijdens de wereldwijde recessie in de jaren '70 raakten zagen veel landen zich genoodzaakt meer te gaan lenen in het buitenland, dan wel de geldpersen aan te zetten, met als gevolgen snel stijgende buitenlandse schulden en een groeiende inflatie. In de meeste landen reageerde overheden op de economische malaise met vergaande nationalisering, dit echter met verdere economische schade tot gevolg.

Maar zoals het slechte beleid tot de jaren '80 de ontwikkeling verhinderde, zo speelden economische hervormingen een sleutelrol in het herstel tijdens de jaren '90, met name in de

opkomende landen. Met Ghana als eerste in 1983 begon er een brede golf van economische hervormingen. Drie factoren waren de oorzaak van deze verandering (Radelet, 2010): de onmogelijkheid om het oude beleid nog langer te financieren, veranderende denkbeelden en wereldwijde druk. Langzaam maar zeker begonnen beleidsmakers de fouten van het verleden in te zien en de voorwaarden van bijvoorbeeld het IMF gaven een extra aanzet tot hervormingen.

De beleidsveranderingen concentreerden zich in eerste instantie op de stabilisatie van de economie, door schulden terug te dringen, valuta te devalueren, gecontroleerde prijzen los te laten en inflatie te onderdrukken. Daarna volgden privatisering, versterking van het landbouwbeleid en het verlagen van handelsbarrières. De maatregelen vertaalden zich eerst in stagnatie, maar na 1995 begon een nieuwe periode van groei.

2.3.3 Veranderende rol IMF en World Bank

Na het bankroet van Mexico in 1982 kwamen het IMF en de World Bank in actie als toezichhouders bij het verstrekken van verdere leningen aan ontwikkelingslanden. De leningen gingen vanaf toen gepaard met allerlei beleidsvoorwaarden die veel landen hun economische vrijheid ontnamen. Hoewel dit laatste voor veel landen redelijk positief was, waren er daarenboven een tweetal initiatieven nodig om ervoor te zorgen dat de meeste landen rond de eeuwwisseling verlost waren van de schulden crisis: het Heavily Indebted Poor Country Initiative (HIPC) en het Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI).

2.3.4 Verspreiding van nieuwe technologieën

De opkomst van ICT zorgt voor ongekende mogelijkheden in Afrika. Hoewel voor 95% van de Afrikanen het internet nog buiten bereik is, groeit het gebruik van mobiele telefonie met 40% per jaar. Waar mobiele telefonie in rijke landen een toevoeging is op het reeds bestaande betrouwbare vaste net, zorgt het op het platteland van sub-Sahara Afrika voor het verschil tussen totale isolatie en directe verbinding met de buitenwereld. Het maakt daardoor allerlei nieuwe bedrijfsinitiatieven mogelijk en er ontstaan nieuwe markten voor consumenten en producenten (Radelet, 2010). Zo zijn er mobiele financieringsnetwerken ontstaan, waardoor hele bevolkingsgroepen, die voorheen verstoken waren van financiële instellingen, nu toegang hebben tot allerlei financiële diensten, zoals de mogelijkheid voor een nieuwe ondernemer om een bedrijfsrekening te openen, of de mogelijkheid voor de arbeider om loon over te maken naar familie.

2.4 Faalfactoren: de 'vallen'

Naast de successen die veel Afrikaanse landen hebben geboekt in de afgelopen decennia voor de crisis, zijn er ook overduidelijk veel problemen met de ontwikkeling van deze landen, immers het betreft niet voor niets nog steeds *ontwikkelingslanden*. Veel Afrikaanse landen hebben te

maken met zogenaamde 'vallen', vicieuze cirkels waarin zij geraken die de ontwikkeling van de economie ernstig verstoren.

De Britse ontwikkelingseconoom Paul Collier beschrijft een viertal van deze vallen, waar veel Afrikaanse landen in verstrikt zijn geraakt (Collier, 2007). Naast bijvoorbeeld de 'gezondheidsval' van Jeffrey Sachs⁸, schetst hij de conflict-val, de grondstoffen-val, het ingesloten zijn met slechte burens, en slecht bestuur in een klein land. Collier onderzocht steeds per 'val' de omstandigheden die het terechtkomen in de bepaalde val veroorzaakten. Hij benadrukt dat het niet onmogelijk, maar wel zeer lastig is uit een val te geraken en wijst erop dat het huidige wereldwijde handelsklimaat daar niet positief aan bijdraagt. Het wereldwijde handelsklimaat is volgens Collier vijandig tegenover nieuwe toetreders ten opzichte van de open houding in de jaren '80 van de vorige eeuw.

2.4.1 De conflict-val

De eerste val waar veel Afrikaanse landen in de afgelopen decennia mee te maken hebben gehad is de *conflict-val*. Bekende voorbeelden zijn Eritrea, Ethiopië, Rwanda, Sierra Leone, Somalië en Zaïre.

De belangrijkste oorzaken die leiden tot het terechtkomen in een conflict-val zijn de aanwezigheid van een laag initieel niveau van het nationaal inkomen, een lage of zelfs negatieve economische groei en wat betreft een burgeroorlog ook de afhankelijkheid van primaire grondstoffen. Het lage inkomensniveau vertaalt zich in armoede, de lage of negatieve groei werkt uitzichtloosheid en hopeloosheid in de hand. De afhankelijkheid van bepaalde belangrijke natuurlijke hulpbronnen als olie of diamanten zorgt zowel voor een financieringsbron voor de zittende macht als voor een motivatiebron voor de opstandeling in een conflict.

Naast deze oorzaken is er geen verband tussen politieke onderdrukking en het risico op een burgeroorlog. Hetzelfde geldt voor de aanwezigheid van etnische diversiteit, hoewel etnische dominantie wel een factor kan spelen. Ook de geografie van een land kan een rol spelen; die factor komt nog terug in met name de derde val.

Conflictsituaties zijn een typisch voorbeeld van een val. Als een land door de beschreven oorzaken in bijvoorbeeld een burgeroorlog terecht komt, leidt dit niet alleen tot ernstige economische schade, maar ook tot een verhoogt risico op een volgende burgeroorlog, door

⁸ Jeffrey Sachs onderzocht de gezondheids-val en de geografie-val. De gezondheids-val was gericht op de rol van epidemieën als malaria en AIDS, de geografie-val heeft Paul Collier verder uitgewerkt in zijn val van het 'omsloten zijn met slechte burens'. Zie Jeffrey Sachs et al., "Ending Africa's Poverty Trap", *Brooking Papers on Economic Activity* 1:117-140.

bijvoorbeeld de aanwezigheid van grote aantallen wapens in het land als gevolg van het vorige conflict (World Bank, 2011).

De kosten van een burgeroorlog in ontwikkelingslanden bedragen per saldo een afname van de economische groei met ongeveer 2,3% per jaar, naast natuurlijk de vele dodelijke slachtoffers en uitbraken van epidemieën als AIDS. Daarbij moet ook bedacht worden dat ieder conflict een regionale impact heeft. En overigens doet niet de bevordering van democratische rechten, maar de stimulering van economische groei het risico op de conflict-val afnemen (Collier, 2007).

2.4.2 De grondstoffen-val

Een tweede probleemsituatie waar diverse Afrikaanse landen mee te kampen hadden, is – op het eerste gezicht nogal tegenstrijdig – de ontdekking van waardevolle natuurlijke hulpbronnen in de context van armoede, zoals in Kenia, Nigeria of Tsjaad. Een bekend voorbeeld hoe de ontdekking van een waardevolle grondstof leidt tot economische schade is de zogenaamde ‘Dutch disease’: de ontdekking van aardgas in de Noordzee leidde tot schade aan de Nederlandse economie, doordat de forse toename van de export van gas zorgde voor een stijging van de wisselkoers, waardoor de concurrentiepositie van alle overige exportproducten verslechterde (Corden & Neary, 1983).

Naast deze ‘Dutch disease’ speelt bij diverse Afrikaanse landen een ander probleem: de volatiliteit van de opbrengsten uit de ontdekte grondstof. En duidelijk voorbeeld van het piek-en-dal probleem is de olieontdekking in de eerste helft van de jaren ’70 in Nigeria. Doordat de Nigeriaanse overheid vanwege de plotselinge enorme toename van de inkomsten uit de ontdekte grondstoffen het leen- en uitgavenpatroon drastische opschroefden, kwam het land na de onvermijdelijke teruggang van de volatiele inkomsten uit olie in een langdurige crisis terecht (Collier, 2007).

Een derde voorbeeld van economische schade door de aanwezigheid van grondstoffen, is het probleem dat overheden van grondstofrijke landen door de omvangrijke inkomsten uit de bepaalde grondstof niet meer geneigd zijn te investeren in de economie en ook minder goede keuzes maken bij de investeringen die wel gedaan worden. Daarnaast ondermijnt de vondst van waardevolle hulpbronnen in veel gevallen de democratie (Collier, 2007). In grondstofarme landen wint democratie het uiteindelijk van autocratie, terwijl dit in grondstofrijke landen juist tegengesteld is. De aanwezigheid van waardevolle grondstoffen verstoort het systeem van *checks and balances* – noodzakelijk voor een democratie –, terwijl een grondstofrijk land dat systeem juist extra nodig heeft. Echter ook autocratie is geen oplossing, omdat dat alleen werkt in landen zonder etnische diversiteit, terwijl vrijwel ieder Afrikaans landen meerdere etniciteiten herbergt.

Samenvattend kan daarom gesteld worden dat landen met een laag nationaal inkomen en een rijkdom aan grondstoffen, die ofwel een democratie zonder voldoende *checks and balances*, ofwel een autocratie met etnische diversiteit hebben, het gevaar lopen niet te groeien vanwege de grondstoffen-val. En dat terwijl in de praktijk de ontwikkeling van de maatschappij door de vestiging van een democratie juist gepaard gaat met economische ontwikkeling.

2.4.3 De val van het ingesloten zijn met slechte burens

De derde val die veel landen in Afrika in zijn greep hield en houdt is het niet hebben van een kustlijn, terwijl het land omsloten is door slechte burens: 'landlocked with bad neighbors' (Collier, 2007). Voorbeelden hiervan zijn de Centraal Afrikaanse Republiek en Oeganda.

Als een land verstoken is van een kustlijn, is het voor het transport van zijn goederen afhankelijk van de buurlanden die wel aan de kust liggen, en zijn de transportkosten derhalve afhankelijk van de kwaliteit van de infrastructuur van de buurlanden. Een kustland is namelijk in staat deel nemen aan de wereldhandel, een land dat geen kustlijn heeft handelt in de praktijk slechts met de eigen buurlanden. Dit alles hoeft geen probleem te zijn, omdat een land ook meeprofiteert van de groei van de buurlanden, zie het voorbeeld van Zwitserland, met als burens Duitsland en Italië. In geval van Oeganda is de situatie echter problematischer met buurlanden als Kenia, Soedan, Somalië en Tanzania. Het probleem van Afrika is dat de Afrikaanse staten voor zowel wat betreft het economische beleid, alsook de infrastructuur ofwel zeer naar binnen gericht zijn, ofwel helemaal op de wereldmarkt georiënteerd zijn, maar in beide gevallen geen aandacht hebben voor buurlanden.

2.4.4 De val van slecht beleid in een klein land

Tenslotte benadrukt de vierde val het belang van verantwoord overheidsbeleid en economische politiek. Temeer vanwege de asymmetrische uitwerking van beleid: goed beleid zorgt voor maximaal 10% groei, terwijl slecht beleid kan zorgen voor vele malen grotere negatieve gevolgen (Collier, 2007). Het voorbeeld van Tsjaad laat zien dat goed beleid met name van belang is als een land nauwelijks exporteert. Door de minimale export van Tsjaad is de impact van het corrupte overheidsbeleid op de economie veel groter dan in een land als Bangladesh met een vergelijkbare mate van corruptie. Dat slecht beleid vooral voor kleine landen als Tsjaad een val is, komt uit in de randvoorwaarden voor een ommekeer, namelijk het hebben van een omvangrijke bevolking, met een aanzienlijk deel dat enige scholing heeft, iets waaraan het in Tsjaad aan ontbreekt.

2.4.5 De praktijk: ontkomen aan vallen

De politieke en economische verandering, zoals reeds beschreven bij de trends, zorgt de laatste decennia voor een verslapping van de greep van de verschillende vallen op diverse

ontwikkelingslanden in sub-Sahara Afrika (Radelet, 2010). Met name het aantal landen dat verstrikt zit in de conflict-val neemt af sinds de jaren '90. De afschaffing van het apartheid-regime in Zuid-Afrika was in dat kader een mijlpaal voor niet alleen de democratie in het land zelf, maar ook voor veel landen in de regio. De positieve trends geven steeds meer landen de *mogelijkheid* zich te ontworstelen aan de vallen; de toekomst zal leren of zij daar ook daadwerkelijk in zullen slagen.

2.5 Rol van ontwikkelingssamenwerking

Het geven van ontwikkelingshulp door de ontwikkelde westerse landen aan ontwikkelingslanden houdt de politieke meningen in de donorlanden ernstig verdeelt. Geheel aan de linkerkant van het politieke spectrum heerst het idee van genoegdoening van hetgeen het Westen heeft veroorzaakt door het kolonialisme, terwijl de rechterzijde hulp definieert als beloning voor de incompetentie van deze landen. Tussen deze twee uitersten bevindt zich het idee van *hulp voor ontwikkeling*.

2.5.1 Bijdrage aan economische groei

Theoretisch heeft het verstrekken van ontwikkelingshulp een aantal effecten. Allereerst is er uiteraard de toename van de investeringen en consumptie in een land, waardoor de economie wordt gestimuleerd. Daarnaast worden door budgettaire hulp de mogelijkheden van de overheid tot economisch beleid vergroot en kunnen humanitaire problemen een halt worden toegevoerd. Negatieve effecten zijn echter ook te verwachten, namelijk inflatie en/of stijging van de wisselkoers door de onnatuurlijke toename van kapitaal in een economie (vgl. Dutch disease), een afnemende prikkel tot investeren en ondernemen bij de ontvanger en niet zelden werkt de verstrekking van hulp corruptie en misbruik bij ontvangende overheden in de hand. Het is daarom op voorhand niet te zeggen of hulp wel bijdraagt aan ontwikkeling.

Echter, hulp zorgt wel degelijk voor meer ontwikkeling. Sinds de publicatie door de World Bank in 1998 van een omvangrijk rapport over de impact van ontwikkelingshulp, is de consensus dat hulp een positieve bijdrage levert, maar concentreert de discussie zich rond de vraag onder welke voorwaarden (McGillivray, Feeny, Hermes, & Lensink, 2006). Paul Collier schat dat in de laatste dertig jaar voor de crisis ontwikkelingshulp jaarlijks ongeveer een procentpunt aan de groei van ontwikkelingslanden heeft toegevoegd (Collier, 2007). Als daarbij wordt bedacht dat de gemiddelde groei van deze landen over die periode minder dan een procent of bijna nul bedroeg, betekende de hulp het verschil tussen stagnatie en een toenemende teruggang van de economieën van ontwikkelingslanden. Daarnaast is er een bescheiden positieve impact van ontwikkelingshulp op andere ontwikkelingsterreinen, met name de volksgezondheid en het basisonderwijs (Radelet, 2010). Ontwikkelingshulp mag dan niet de belangrijkste aanjager van

groei zijn; het levert wel een belangrijke bijdrage aan het bereiken van ontwikkelingsdoelen. Ook hulp is onderhevig aan de wet van de afnemende meeropbrengsten: als de ontwikkelingsgelden meer van 16% van het GDP gaan bedragen, dalen de marginale baten (Collier, 2007).

Het is aan ontwikkelingsorganisaties om steeds weer de lastige afweging te maken tussen het geven van hulp aan die landen die het meest erom verlegen zijn en de landen waar de hulp het meest effectief is. Hulp is het meest nodig in de armste landen als Tsjaad, maar in die landen ontbreekt het niet zelden aan enig goed bestuur en beleid, waardoor gegeven hulp veelal zeer ineffectief is. De landen waar hulp het meest effectief is zijn echter de midden-inkomenslanden met de minste nood. In de decennia voor de crisis was veruit de meeste hulp niet armoede-efficiënt⁹, maar de meeste hulp ging naar de midden-inkomenslanden (Collier, 2007).

2.5.2 Ontwikkelingshulp en de conflict-val

De vraag dringt zich op of de hulp heeft bijgedragen aan het ontkomen aan de 'vallen' door ontwikkelingslanden. Wat betreft de eerste val, de conflict-val, bestaat over het geheel geen verband tussen hulp en burgeroorlogen, maar wel een positief verband tussen hulp en staatsgrepen, wellicht doordat opstandelingen hopen toegang te krijgen tot de hulpelden (Collier, 2007). Vanwege het feit dat ontwikkelingshulp nauwelijks positief effect heeft in politiek instabiele landen, heeft hulp geen rol van betekenis kunnen spelen in het ontkomen aan de conflict-val door ontwikkelingslanden.

2.5.3 Ontwikkelingshulp en de grondstoffen-val

Ook wat betreft de grondstoffen-val kon ontwikkelingshulp geen verandering bewerkstelligen, behalve indien dit gepaard ging met een politieke ommekeer in het betreffende land. Daarover meer bij de vierde val. Daarnaast bestaat het gevaar dat grote bedragen aan ontwikkelingshulp dezelfde 'Dutch disease' veroorzaken als de ontdekking van een waardevolle grondstof (Radelet, 2010).

2.5.4 Ontwikkelingshulp en landen zonder kustlijn

Voor landen die verstoken zijn van een kustlijn, hadden hulpelden wel degelijk effect kunnen hebben. Immers de sleutelrol voor ontwikkelingshulp lag in het verbeteren van de infrastructuur richting de kust, waardoor de ontwikkeling van ingesloten landen zeer gebaat zou zijn. In de praktijk heeft dit echter niet of nauwelijks heeft plaatsgevonden. Hulporganisaties waren van mening dat investeringen in infrastructuur thuis hoorden in de private sector en de aanpak van hulp was vrijwel alleen per individueel landen georganiseerd (Collier, 2007). In

⁹ Hulp is *armoede-efficiënt* als daarmee zoveel mogelijk mensen aan armoede worden onttrokken (Collier, 2007).

geval van bijvoorbeeld Oeganda betekende dit een behoefte aan meer en betere infrastructuur in Kenia, maar noch de Keniaanse regering, noch de per land ingerichte hulpprogramma's hebben voorzien deze behoefte.

2.5.5 Ontwikkelingshulp en landen met wanbeleid

Als vierde de val van slecht beleid en de rol van ontwikkelingshulp in de ontwikkeling van landen die in deze val verstrikt raakten. Dit is de val waar hulp het meest kan betekenen, namelijk door een politieke ommekeer te stimuleren door middel van prikkels, vaardigheden en versterkingen (Collier, 2007).

De eerste vorm werd in de jaren '80 veel gebruikt in de vorm van voorwaardelijke hulp. Overheden van ontwikkelingslanden moesten hervormingen beloven in ruil voor hulp gelden. Deze opgedrongen veranderingen konden echter nooit op veel draagvlak rekenen in de ontwikkelingslanden en veelal werden de beloofde hervormingen in werkelijkheid nooit doorgevoerd. Het idee van voorwaardelijke hulp bleek daarom een heilloze weg. De enige voorwaarde die in de praktijk vruchtbaar bleek, was het eisen van meer transparantie van de overheden van ontwikkelingslanden richting met name de eigen bevolking wat betreft de besteding van de hulp gelden.

De tweede manier, het verbeteren van vaardigheden, uitte zich in het direct voorzien in geschoolde mensen enerzijds en het steunen van scholingsprojecten anderzijds. Het voorzien in geschoolde krachten had nauwelijks effect op het begin van een politieke ommekeer in ontwikkelingslanden, maar een ommekeer die reeds in gang is gezet, heeft door te voorzien in geschoolde krachten een veel grotere kans van slagen (Collier, 2007). De opbrengst van \$1 investering in geschoolde krachten leverde in deze analyse naar verwachting \$15 op. Dit soort hulp bedroeg een kwart van het ontwikkelingsbudget, maar doordat in de decennia voor de crisis er meer vanuit het aanbod van hulp in de vorm van geschoolde krachten, dan vanuit de vraag van landen naar dergelijke hulp werd gedacht, heeft ook deze vorm van hulp, hoewel potentieel zeer effectief, geen grote bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van LDC's.

De derde manier, hulp als versterking, vond plaats in de vorm van budget-hulp: hulp die het budget van overheden van ontwikkelingslanden vergrootte. Dit soort hulp had eerder een negatief dan een positief effect op de mogelijkheid van een ommekeer, maar ook in dit geval was het zo dat een reeds begonnen ommekeer er wel aan duurzaamheid door won (Collier, 2007).

2.6 Conclusies

De diverse trends in de ontwikkeling van LDC's in sub-Sahara Afrika laten een wisselend beeld zien. De globalisatie maakte de situatie van ontwikkelingslanden enerzijds slechter: het

bemoeilijkte exportdiversificatie en stimuleerde kapitaaluitstroom en emigratie door een toenemend verschil tussen hoge- en lage-inkomenslanden. Anderzijds laten vooral de opkomende economieën over de laatste decennia voor de crisis een positief beeld zien met een toename van het inkomen, de investeringen en handel en verbeteringen van onderwijs en gezondheidszorg, hoewel de groei volatiel bleef vanwege het belangrijke aandeel van de grondstoffen in de exporten. Oorzaken voor de weg omhoog zijn de toenemende economische en politieke stabiliteit die een vruchtbare grond vormen voor economische ontwikkeling. Waar de opkomende economieën grote stappen voorwaarts maakten, bleven anderen achter vanwege de verstriking in de vicieuze cirkels van de verschillende vallen. Ontwikkelingshulp vanuit het Westen kon bij het ontworstelen aan deze vallen zelden een beslissende rol spelen, maar zorgde over het geheel wel voor een positief effect op de economische groei.

3. Impact van de wereldwijde financiële crisis op sub-Sahara Afrika

3.1 Inleiding

De wereldwijde financiële crisis begon in de zomer van 2008 met het instorten van de hypotheekmarkt in de Verenigde Staten. Door de onderlinge verwevenheid van de financiële sector spreidde deze crisis zich al spoedig als een olievlek uit over de andere westerse economieën, zodat er in het najaar van 2008 reeds sprake was van een kredietcrisis met wereldwijde omvang. Naudé vat de ‘anatomie van de crisis’ kernachtig samen:

‘Easy credit, bad loans, weak regulation and supervision of complex financial instruments, debt defaulting, insolvency of key financial institutions, a loss of credibility and trust, and financial panic and mass selling-off of stocks and a hoarding of cash by banks and individuals’ (Naudé, 2009, p. 6).

De kredietcrisis in de financiële sector beperkte zich nog voornamelijk tot de westerse economieën, maar de crisis wordt wereldwijd als zij zich doorvertaalt naar de reële economie. Aangezien de betrokken westerse landen de belangrijkste spelers zijn in de wereldeconomie, nemen zij ook ontwikkelingslanden mee in de economische malaise. De gevolgen van de crisis zijn duidelijk zichtbaar in de verschillende kengetallen die worden beschreven in paragraaf 3.2.

De financiële crisis, begonnen in het westen, heeft via een viertal kanalen impact op de LDC's in sub-Sahara Afrika. De economieën van deze landen wordt beïnvloed via de wisselkoersen, de aandelenmarkten en bankensector, de handel en grondstofprijzen en via kapitaalstromen. De impact van de crisis via deze kanalen wordt afzonderlijk beschreven voor met name de periode 2008 tot 2010.

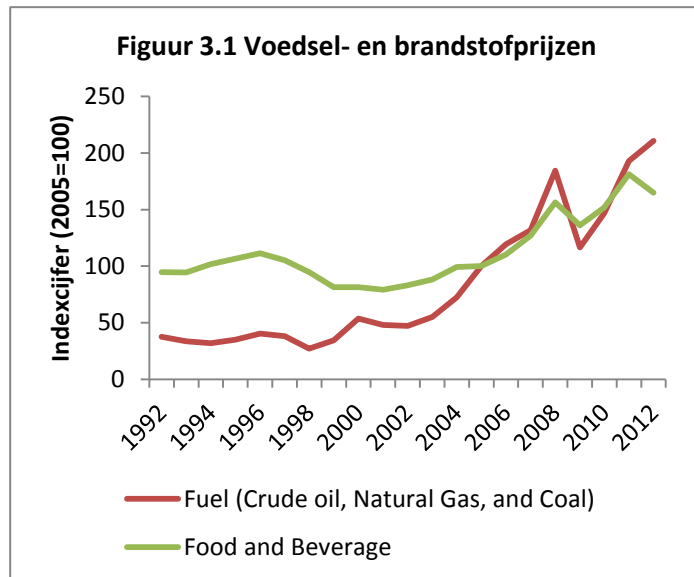
3.2 Algemene impact crisis op sub-Sahara Afrika

3.2.1 Financiële crisis volgt na voedsel- en brandstofcrisis

Hoewel de trends in sub-Sahara Afrika tot de financiële crisis overwegend positief waren, is deze crisis niet de eerste tegenslag die de landen van het Afrikaanse continent te verwerken hebben. De financiële crisis volgt op de voedsel- en brandstofcrisis en komt bovenop de klimaatcrisis. Deze crises, maar met name de voedselcrisis zorgden reeds voor economische teruggang en sociale gevolgen als voedselrellen en ondervoeding die zijn weerslag heeft op hele generaties (Van der Ploeg & Poelhekke, 2009). Ondanks het verbeterde economische beleid, zoals beschreven in paragraaf 2.3.2, waren veel landen door deze crises nog erg kwetsbaar voor een nieuwe economische schok.

De klimaatcrisis manifesteert zich over langere termijn door toenemende problemen op landbouwkundig gebied (droogte), waardoor effect op de economie lastig meetbaar is. De voedselcrisis viel samen met een brandstofcrisis, die beiden zorgen voor forse prijsschokken (zie figuur 3.1): tussen januari en juli 2007 hadden de landen in Sub-Sahara Afrika te maken met een voedselprijsschok van gemiddeld bijna 1% van het GDP en een brandstofprijsschok van bijna 3,5% van het GDP (IMF, 2009). De brandstofprijsschok werd veroorzaakt door een olieprijs die vanwege allerlei omstandigheden recordhoogten bereikte.

De voedselcrisis vindt zijn oorzaken in allereerst de toenemende welvaart en daarmee gestegen vraag naar voedsel in China en India, daarnaast

Bron: IMF, World Economic Outlook (WEO) April 2012

de groeiende wereldbevolking en tenslotte de subsidies op biobrandstoffen in het westen. Dit laatste zorgde voor een snel toenemende concurrentieachterstand voor de Afrikaanse landbouwsector, die nog werd versterkt door de hoge olieprijs, de bevolkingsgroei (steeds minder land per boer) en de stijgende voedselprijzen (geen prikkel om te investeren bij exporterende landbouwsectoren) (Van der Ploeg & Poelhekke, 2009). De subsidies voor biobrandstof zorgden voor een concurrentievoordeel bij de landbouwsectoren in met name Latijns-Amerika, waar veel gewassen voor biobrandstof geteeld worden, aangezien er in die sectoren nu ruim voldoende kapitaal voor handen was om technische innovaties toe te passen.

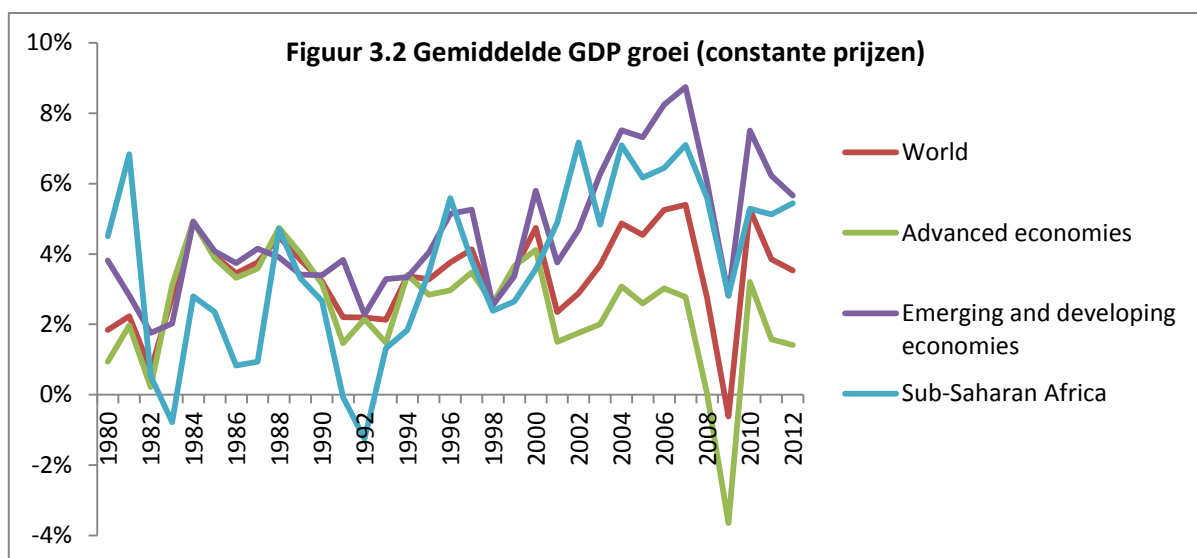
3.2.2 Gevolgen voor inkomen en groei

Zoals beschreven in paragraaf 2.2, heeft de globalisering de verwevenheid van ontwikkelingslanden met de wereldeconomie enorm doen toenemen. Door met name de toegenomen handel, FDI en overdrachten zijn de ontwikkelingslanden echter veel kwetsbaarder geworden voor een economische crisis als die in 2008: waar de export in lage inkomenslanden in 1990 nog slechts 10% van het GDP bedroeg en de FDI 1% van het GDP, was dat in 2009 35% respectievelijk 5% (IMF, 2009).

Vanwege de rol van de verschillende kanalen (zie paragraaf 3.3 t/m 3.6) is de impact van de crisis op de groei van LDC's in sub-Sahara Afrika veelal vertraagd ten opzichte van de geavanceerde economieën: een afname van de groei van de wereldeconomie met 1% zorgt voor

een afname van de groei van sub-Sahara Afrika met 0,5%: 0,2% in hetzelfde en 0,3% in het daaropvolgende jaar. Bij netto-exporterende landen zorgt een afname van 10% aan inkomsten uit grondstoffen (niet-brandstoffen) gemiddeld voor 1,5% minder groei na 2 jaar (IMF, 2009). Uiteindelijk is de economische teruggang ten opzichte van de situatie voor de crisis in LDC's vaak groter dan de teruggang in de geïndustrialiseerde landen (Gurtner, 2010).

De afname van de groei van 6,0% in 2007 naar 5,5% in 2008 en 2,8% in 2009 zorgt per saldo voor een negatieve groei van 0,9% per capita, vanwege de bevolkingsgroei (OXFAM, 2010). In 2009 betekende dit een verlies van 49 miljard US\$ voor de landen in sub-Sahara Afrika, waarvan 27 miljard US\$ toe te schrijven was aan de teruggang van de handel en de hulp gelden (Eggins & West, 2010). Waren er in 2007 nog 29 landen met een GDP groei van meer dan 5%, in 2009 waren dat er nog slechts 7, terwijl het aantal landen met een negatieve groei in diezelfde periode toenam van 2 naar 8 (UNCTAD, 2010b). De gemiddelde groei in 2009 bedroeg slechts een kwart van de hetgeen verwacht vóór de crisis en een-vijfde van de groei tot 2007 (World Bank, 2009).

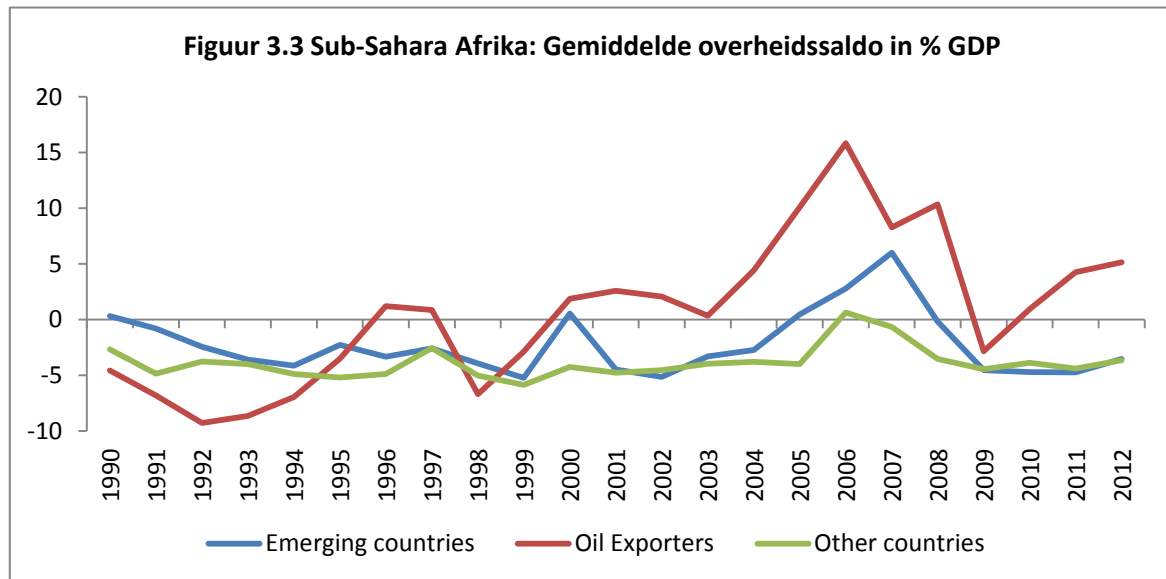
Bron: IMF, World Economic Outlook (WEO) April 2012

Meest kwetsbaar zijn de landen die zijn geïntegreerd in de internationale financiële markten, zoals Zuid-Afrika, en landen die nauwelijks exportdiversificatie hebben toegepast, zoals Angola, waar olie en diamant 95% van de export en 78% van de overheidsinkomsten beslaan (OXFAM, 2010). Daarbij is de omvang van de interne markt in de meeste landen klein, hetgeen de gevoeligheid voor externe schokken vergroot (Van der Ploeg & Poelhekke, 2009).

3.2.3 Gevolgen voor overheidsbudget en schuldpositie

De economische teruggang was duidelijk zichtbaar in de begrotingssaldi van de landen van sub-Sahara Afrika: het gemiddelde begrotingssaldo exclusief hulp gelden was in 2008 +0,3% van het GDP, in 2009 was dit omgeslagen naar -6,4%, waarbij de lage inkomenslanden een beperkte afname van het begrotingssaldo van 0,8% van het GDP kenden, maar de olie-exporterende

landen gemiddeld een afname van 12,3% (OXFAM, 2010). Kanttekening daarbij is dat de olie-exporterende landen vóór de crisis grotere overschotten hadden opgebouwd, zodat zij toch een kleiner tekort hadden in 2009.

Bron: IMF, World Economic Outlook (WEO) April 2012

Hoewel er door de verbeterde schuldbalansen (zie paragraaf 2.3.3) meer ruimte was voor fiscaal beleid, hadden de meeste landen toch nog te weinig buffers om de crisis met contra-cyclisch beleid te lijf te gaan, zodat dergelijk beleid vaak alleen door toename van buitenlandse hulp mogelijk was. De omvang van ontwikkelingssamenwerking kent echter veelal een procyclisch verloop in de donorlanden (IMF, 2009). De afnemende hulp en FDI werd daarom in de meeste landen gecompenseerd met een toename van de buitenlandse schulden, in 2008 een toename van gemiddeld 4% van het GDP aan overheidsschuld.

De budgetverslechtering wordt aan de inkomstenkant veroorzaakt door de gedaalde exportprijzen en -volumes en de afname van de ontwikkelingsgelden. Ook de daling van de inkomensoverdrachten uit het buitenland en afname van het toerisme zorgen via de binnenlandse consumptie voor minder belastinginkomsten. Tenslotte is de mogelijkheid tot financiering via schuld door de crisis drastisch beperkt, vanwege de voorzichtige houding van de financiële markten. Aan de uitgavenkant zorgen een viertal oorzaken voor toenemende druk op de overheidsbestedingen: allereerst de verwevenheid van de staat met de economie via staatsbedrijven en gesubsidieerde binnenlandse voedsel- en brandstofprijzen. Een tweede oorzaak zijn de toegenomen sociale kosten, vanwege de toename van de armoede: een afname van de groei van 1% vertaalt zich in een toename van de armoede met 2%. Ten derde zorgen de depreciaties van de wisselkoersen voor gestegen schuldkosten voor buitenlandse leningen van de staat. En tenslotte worden de landen met toegang tot internationale financiële markten geconfronteerd met gestegen rentes op hun staatsleningen (IMF, 2009).

3.2.4 Gevolgen voor de Milleniumdoelstellingen

Naast economische gevolgen, heeft de crisis ook verstrekkende gevolgen voor de humanitaire situatie in veel Afrikaanse landen. Hoewel de voedselprijzen ten opzichte van de voedselcrisis sinds 2008 daalden tijdens de crisis, waren deze nog historisch hoog en is de stijging sinds 2010 nog verder doorgegaan. Dit zorgt voor een toename van de armoede in driekwart van de landen in sub-Sahara Afrika, terwijl ook de kindersterfte toeneemt en het aantal kinderen met primaire scholing, met name onder meisjes, afneemt. De VN Milleniumdoelstellingen van 2000 om in de periode tot 2015 onder andere de armoede te halveren, basiseducatie universeel te maken en de kindersterfte met twee-derde terug te dringen¹⁰, zullen derhalve op basis van de huidige trends niet worden gehaald (World Bank, 2009).

3.3 Impact via wisselkoersen

De impact van de crisis op de economieën van sub-Sahara Afrika verloopt via een viertal kanalen, waaronder de wisselkoers. Door het belang van grondstoffen in de exporten zijn de koersen van de meeste landen gedeprimeerd ten opzichte van de US dollar, vanwege de daling van de vraag naar grondstoffen in de geavanceerde economieën (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Depreciatie van Afrikaanse valuta t.o.v. US dollar, periode 2008Q3-2009Q1

30% of meer	15-29%	Minder dan 15%
Congolese (DR) franc	Botswana pula	Angolese kwanza
Lesotho loti	Gambiaanse dalasi	Burundische franc
Namibische dollar	Ghanese cedi	Ethiopische birr
Seychelse rupee	Keniaanse shilling	Liberiaanse dollar
Swazische lilangeni	Madagaskische ariary	Malawische kwacha
Zambiaanse kwacha	Mauritiaanse rupee	Mozambikaanse metical
	Nigeriaanse naira	Sierra Leonse leone
	Oegandese shilling	Zuid-Afrikaanse rand
	West Afrikaanse CFA franc ¹¹	Soedanese pond
	Centraal Afrikaanse CFA franc ¹²	

Bron: UNCTAD (2010) *The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries*.

Dit heeft negatieve effecten op de investeringen, de output en de groei voor zowel landen met een vast wisselkoersregime, als landen met een flexibele wisselkoers. Voor landen met een flexibele wisselkoers zorgt de crisis voor een toegenomen wisselkoersvolatiliteit, met ernstige consequenties voor de langetermijninvesteringen. In landen met een vaste wisselkoers en hoge inflatie zorgde de depreciatie van de lokale valuta door de monetaire beleidsmakers voor

¹⁰ Respectievelijk doelstelling 1, 2 en 4 van de United Nations Millennium Development Goals.

¹¹ Munt in Benin, Burkina Faso, Guinea-Bissau, Ivoorkust, Mali, Niger, Senegal en Togo.

¹² Munt in Centraal Afrikaanse Republiek, Equatoriaal Guinea, Gabon, Kameroen, Kongo en Tsjaad.

appreciatie van de reële wisselkoers en een verslechterde externe concurrentiepositie (Ltaifa, Kaendera, & Dixit, 2009).

Naudé beschrijft met Zuid-Afrika een goed voorbeeld van een land dat via een depreciatie de gevolgen van de crisis ondervindt: Zuid-Afrika is een belangrijke exporteur van de 'platinagroep metalen' (PGM's). Toen de prijs hiervan daalde aan het begin van de crisis, werd het land geconfronteerd met verdere druk op de handelsbalans, terwijl er al een groot tekort bestond op de betalingsbalans. De waarde van de Zuid-Afrikaanse Rand daalde daardoor plotseling met bijna 40% ten opzichte van de US Dollar. PGM mijnbouwondernemingen hebben recent het ontslag van zo'n 10.000 arbeiders aangekondigd. Daarnaast zijn significante buitenlandse investeringen in de mijnbouwindustrie op de lange baan geschoven (Naudé, 2009).

3.4 Impact via de financiële sector

Er is een onderscheid te maken tussen de directe en indirecte impact van de financiële crisis. Directe besmetting met de economische malaise via de financiële markten kent sub-Sahara Afrika nauwelijks, omdat het continent nog vrijwel geen connectie heeft met deze markten (Naudé, 2009). Een uitzondering hierop vormt Ghana, dat meer last heeft van de crisis door de recente toegang tot de internationale financiële wereld (IMF, 2009). De crisis heeft in Afrika vooral een indirecte impact, doordat de economische malaise in het westen zich via de reële economie verspreid naar de LDC's, door afgenomen effectieve vraag en kapitaalstromen.

In de periode kort voor de crisis begon de markt voor staatsobligaties zich langzaam te openen voor sub-Sahara Afrika, maar door de crisis lijkt toegang tot deze markt voorlopig weer uit beeld (IMF, 2009). Verder hebben Afrikaanse banken geen complexe financiële constructies, hetgeen directe besmetting voorkwam.

De indirecte invloed van de crisis via de financiële sector is vooral zichtbaar in Kenia, Nigeria, Malawi, Ghana, Oeganda en Zambia, waar veel lokale markten gebruik maken van financiering uit het buitenland. Doordat de positie van bedrijven in de geïndustrialiseerde landen door de crisis is verslechterd, merken deze Afrikaanse landen dat de financiering terugloopt (IMF, 2009).

Daarnaast, hoewel er nauwelijks directe integratie in de financiële wereld is, zijn er wel veel lokale banken in buitenlands eigendom, zodat de problemen van de westerse banken hun weerslag kunnen hebben op deze dochterondernemingen (UNCTAD, 2010b).

Tenslotte noteerden de aandelenbeurzen in sommige landen door de crisis forse verliezen; de oorzaak daarvan is vooral te vinden in de teruggelopen handel en de gedaalde grondstofprijzen. Zo lieten de beurzen van Nigeria en Kenia in de periode van eind 2007 tot begin 2010 verliezen zien van 62% respectievelijk 30% (UNCTAD, 2010b).

3.5 Impact via handel en grondstofprijzen

De impact van de crisis op de economieën van sub-Sahara Afrika verliep voor het grootste deel via het kanaal van de handel en de grondstofprijzen. In de periode 2003 tot 2006 was het gemiddelde aandeel van de handel 68% van het GDP, met 20 landen boven de 80% (UNCTAD, 2010b), hetgeen aangeeft dat de ontwikkeling van de wereldhandel een belangrijke invloed kan hebben – en ook daadwerkelijk had – op de economie van sub-Sahara Afrika.

De wereldhandel werd hard getroffen door de financiële crisis: waar deze in 2006 nog groeide met 9,3%, was dat in 2009 omgeslagen in een afname van 10,5%. De olieprijs daalde in de tweede helft van 2008 met maar liefst 70%. De belangrijkste oorzaken voor de instorting van de wereldhandel waren de afnemende vraag in geïndustrialiseerde landen, de gedaalde grondstofprijzen en het tekort aan handelskrediet (UNCTAD, 2010b).

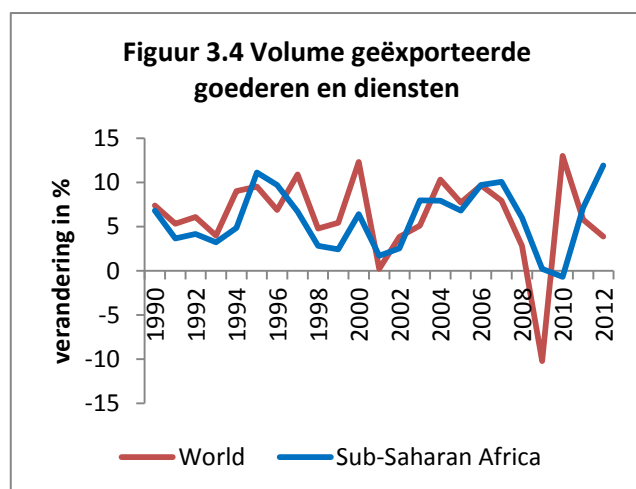
De impact van de crisis ook merkbaar via de dienstensector, met name de transportsector en het toerisme ondervinden een teruggang als gevolg van de crisis. De dienstensector bedraagt echter nog steeds een beperkt deel van de economie van sub-Sahara Afrika.

3.5.1 Afname effectieve vraag

De impact van de gedaalde vraag in de geïndustrialiseerde landen, met name de VS en die in Europa, werd in eerste instantie voor de LDC's in Afrika nog enigszins afgezwakt door de continuerende groei in China en India (Naudé, 2009), maar door de verwevenheid via de handel nam ook in die landen de vraag af, met een daling van de grondstofprijzen als gevolg. Wel was het zo dat de landen die voornamelijk naar de VS en Europa exporteren het hardst getroffen werden door de crisis, zoals Zambia, waar

de opbrengsten uit de export van koper daalden met 54% in het eerste kwartaal van 2009. De impact is eveneens groot in landen als Ivoorkust, Lesotho en Swaziland, waar 40-50% van de overheidsinkomsten wordt verkregen uit douanerechten (Gurtner, 2010).

Figuur 3.4 laat zien dat de wereldhandel na de opleving in 2010 stagneert, vooral vanwege de aanhoudende crisis in Europa. Sub-Sahara Afrika lijkt vooralsnog weinig last te hebben van deze stagnatie, omdat de economische groei in de VS en de opkomende economieën in Azië zorgen voor een toenemende vraag naar de grondstoffenexporten. Het belangrijke aandeel van

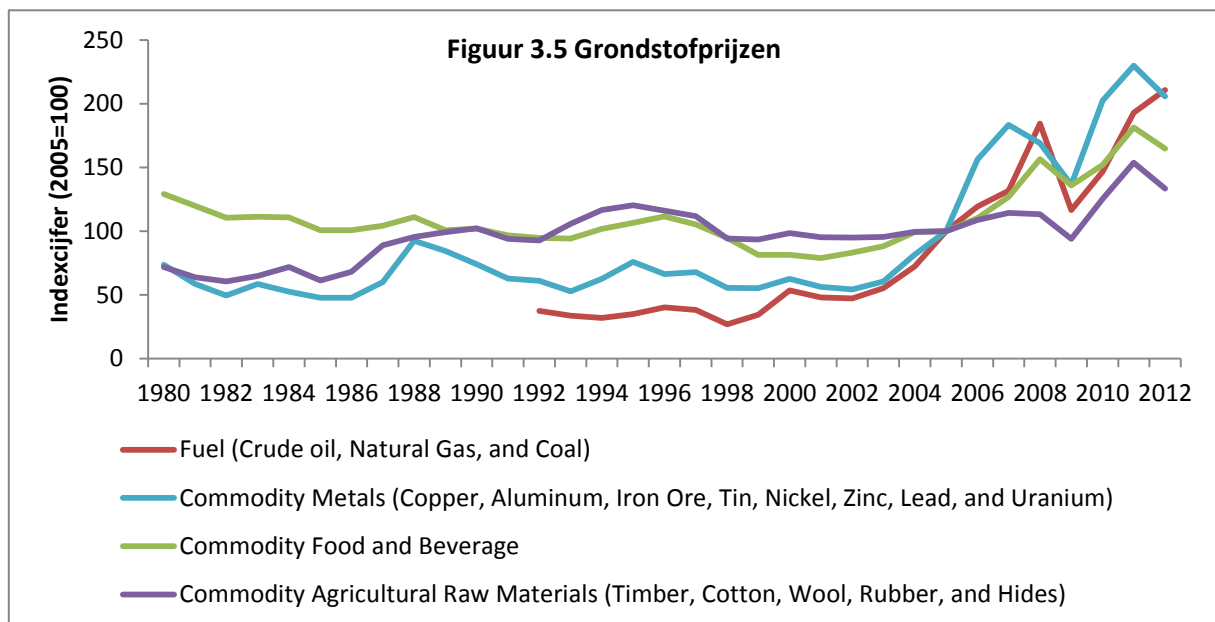

Bron: IMF, World Economic Outlook (WEO) April 2012

grondstoffen zorgt voor herstel van de exporten na de crisis, maar was tegelijk ook één van de hoofdelementen van de impact van de crisis via de handel.

3.5.2 Daling grondstofprijzen

Omdat de gedaalde grondstofprijzen de impact van de crisis voor een belangrijk deel verklaren, wordt sub-Sahara Afrika ook tijdens de crisis opnieuw verdeeld in drie groepen, want de midden-inkomenslanden (veelal de *opkomende landen* uit paragraaf 2.2 en 2.3) werden het hardst getroffen door de crisis vanwege de integratie in de wereldhandel als grondstofexporteurs, gevolgd door de olie-exporteurs (OXFAM, 2010). Alleen voor de enkele landen die netto-importeurs van brandstof en voedsel waren, compenseerden de gedaalde grondstofprijzen (deels) de afgenomen vraag naar hun producten (IMF, 2009).

Bron: IMF, *World Economic Outlook (WEO) April 2012*

Wat betreft de midden-inkomenslanden werden de exporteurs van mineralen en landbouwproducten hard getroffen vanwege de instortende vraag, die zorgt voor een lagere output, minder investeringen, werkloosheid en lagere belastinginkomsten. In Botswana bijvoorbeeld zijn 30-50% van de belastinginkomsten verbonden aan de mineralensector, waardoor de overheidsinkomsten in 2009 daalden met 50%. In Mozambique een vergelijkbare situatie met aluminium en in Burkina Faso met katoen. Uitzondering vormt de goudsector, want de goudprijs is sinds de crisis vrijwel ononderbroken gestegen. De landen met goudexporten kunnen echter vooralsnog niet profiteren van de gestegen vraag en prijs, want door de economische malaise hebben landen als Burkina Faso en Zambia de sector concurrentievoordelen van soms wel 7 jaar belastingvrijstelling toegekend (OXFAM, 2010). Zoals te zien in figuur 3.5 lijkt de prijsdaling van de meeste grondstoffen zich al in 2010 te herstellen, maar de ontwikkeling van de vraag is onzeker vanwege de stagnerende wereldhandel.

3.5.3 Tekort aan handelskrediet

De derde oorzaak van de ingestorte wereldhandel is het ontbreken van handelskrediet. Traditioneel wordt ongeveer 90% van de handel gefinancierd met kortlopend krediet, maar de kredietverlening staat sinds het begin van de crisis zwaar onder druk (Naudé, 2009), een oorzaak die verband houdt de impact via de financiële sector als besproken in paragraaf 3.4.

3.6 Impact via kapitaalstromen

Naast het kanaal van de handel zijn de kapitaalstromen verantwoordelijk voor een groot deel van de impact van de crisis op ontwikkelingslanden in Afrika. Hierbij is een onderscheid te maken tussen de officiële ontwikkelingshulp (ODA) die afkomstig is van overheden in geïndustrialiseerde landen, de buitenlandse directe investeringen (FDI) afkomstig van buitenlandse private ondernemingen, en de inkomensoverdrachten van veelal gemigreerde familieleden.

3.6.1 Officiële ontwikkelingshulp

In 2002 werd de *Monterrey Consensus on Financing for Development* opgesteld, waarin de meeste westerse geïndustrialiseerde landen afspraken jaarlijks tenminste 0,7% van het GNP te verstrekken aan ontwikkelingshulp. Op de Doha-conferentie in 2008 werd echter al vastgesteld dat dit percentage door het merendeel van de deelnemende landen niet werd gehaald. De koppeling van ODA aan het GDP zou daarom theoretisch met de financiële crisis gevolgen moeten hebben voor de omvang van de hulp gelden: met de economische stagnatie in de meeste westerse land ook een stagnerende hulpstroom (Van der Ploeg & Poelhekke, 2009). De meest recente cijfers (zie tabel 3.2) laten echter nog geen afname zien in de totale ODA. De directe impact via ODA lijkt daarom vooralsnog beperkt te zijn voor de LDC's, maar de toekomst is onzeker nu de crisis vooral in Europa nog voortduurt. Landen als Burundi, Rwanda, DR Kongo, Madagaskar, Tanzania, Guinee-Bissau en Niger zijn extra kwetsbaar voor afnemende hulp gelden, omdat ODA 60-95% van hun overheidsbudget beslaat (IMF, 2009).

Tabel 3.2 ODA in miljarden US Dollar – Bron: OECD-DAC database

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Donors									
DAC Countries	41.0	50.0	54.6	82.9	77.3	73.4	86.8	83.7	90.8
Non-DAC Countries	3.2	3.6	3.2	3.0	4.6	5.7	8.3	5.6	5.2
Multilateral Agencies	17.9	18.1	22.3	22.7	25.6	29.4	32.8	37.3	34.1
Recipients									
Sub-Saharan Africa	18.8	24.7	26.2	32.4	40.9	34.7	39.6	42.3	43.8
All Developing Countries, Total	62.0	71.7	80.1	108.6	107.4	108.5	127.9	126.5	130.1

3.6.2 Buitenlandse directe investeringen

Met name de buitenlandse directe investeringen laten een sterke daling zien als gevolg van de crisis: de omvang van de FDI daalde in 2009 met 36% ten opzichte van 2008 (UNCTAD, 2010b). De oorzaken voor deze daling zijn de afgenomen winsten van multinationals, de beperkte financieringsmogelijkheden door de bankencrisis en de volatiele grondstofprijzen (IMF, 2009). Dit laatste omdat FDI vaak *resource-motivated* is: de meeste FDI concentreert zich in de waardevolle grondstoffensector (Naudé, 2009). De volatiliteit van de prijzen in die sector brengt voor investeerders te hoge risico's met zich mee, waardoor de investeringen worden verplaatst naar landen met lagere risico's, veelal buiten sub-Sahara Afrika (Gurtner, 2010).

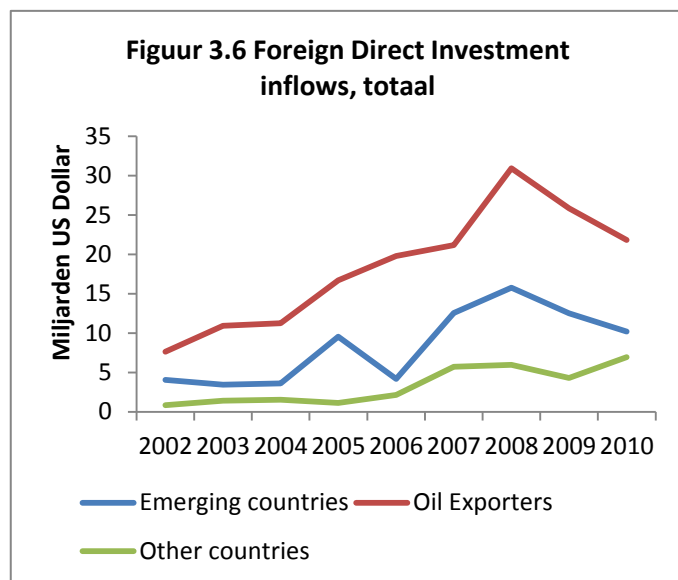
De concentratie in de grondstoffensector zorgt anderzijds wel voor een beperking van de impact, omdat met deze sector grootschalige investeringen gemoeid zijn: er is wel sprake van opschorting van geplande projecten, maar de bestaande projecten blijven veelal gehandhaafd (IMF, 2009).

In Afrika splitst de FDI zich in een tweetal hoofdcomponenten: de zogenaamde greenfield investeringen en de buitenlandse fusies en overnames

(M&A's). De laatste categorie nam sinds de crisis af met 73% ten opzichte van voor de crisis (UNCTAD, 2010b). De belangrijkste bron van FDI in sub-Sahara Afrika is Zuid-Afrika, die met name investeert in de telecommunicatie, mijnbouw en energiesector (OXFAM, 2010). Aangezien dit land zelf te kampen heeft met de gevolgen van de crisis, is de uitstroom van FDI fors afgenomen. Getroffen landen zijn vooral Tsjaad, Equatoriaal Guinea, Gambia, Liberia en de Seychellen, die allen een FDI/GDP-ratio hebben van boven de 10% (UNCTAD, 2010b).

3.6.3 Inkomensoverdrachten

De inkomensoverdrachten vormen in sub-Sahara Afrika met 2% in 2008 slechts een beperkt deel van het GDP (OXFAM, 2010). Dit aandeel zat echter in de jaren tot de crisis behoorlijk in de lift: in 2007 groeide het totaal aan inkomensoverdrachten met maar liefst 47,6%, 2009 noteerde echter een afname van 3% (UNCTAD, 2010b). De oorzaken van de afgenomen overdrachten zijn de oplopende werkloosheid in de hoge-inkomenslanden en daarmee de geslonken kansen voor de Afrikaanse migranten aldaar (Van der Ploeg & Poelhekke, 2009). Hoewel het aandeel van

Bron: UNCTAD, UNCTADstat database

overdrachten in het GDP van de hele regio beperkt is, heeft de afname vooral impact op Kaapverdië, Gambia en Lesotho, waar de overdrachten meer dan 10% van het GDP bedragen, met maar liefst 27% voor Lesotho (OXFAM, 2010).

3.7 Beleidsmaatregelen sub-Sahara Afrika in reactie op de crisis

De verschillende gevolgen van de economische crisis vroegen om concrete beleidsmaatregelen van de landen in sub-Sahara Afrika. De specifieke maatregelen die genomen in reactie op de crisis verschilden sterk tussen de landen, wat een afspiegeling is van de verschillen in mogelijkheden, macro-economische grondslagen en de kwetsbaarheid voor de crisis tussen de landen (UNCTAD, 2010b). Landen als Equatoriaal Guinea en Nigeria beschikten over aanzienlijke reserves na de hoge grondstofprijzen voor de crisis, zodat er ruimte was voor fiscaal beleid ter stimulering van de binnenlandse vraag en ter compensatie van de afgenomen externe vraag. Daarentegen hadden landen als Ghana en de Seychellen weinig ruimte voor contra-cyclisch beleid, vanwege de hoge overheidstekorten reeds voor aanvang van de crisis.

Monetair beleid was een belangrijk instrument in de reactie van Afrika op de crisis. De centrale banken van Botswana, Egypte, Kenia, Mauritius, Namibië, Nigeria, Swaziland en Zuid-Afrika verlaagden de rentes. Daarnaast versterkten veel landen, waaronder Kenia, Nigeria en Mali, hun binnenlandse banken door kapitaalinjecties. Ten derde nam een aantal landen maatregelen om de handel te stimuleren, zoals Liberia dat de handelstarieven verlaagde en Madagaskar, dat de munt devalueerde ter bevordering van concurrentiepositie van de export.

Fiscaal beleid werd in landen als Gabon, Kaapverdië, Kenia, Namibië, Nigeria, Tanzania en Zuid-Afrika gevoerd in de vorm van het implementeren van pakketten met stimuleringsmaatregelen. De omvang van de fiscale injecties varieerde: 4,2 miljard US\$ in Zuid-Afrika, 1,6 miljard in Nigeria, 1,3 miljard in Tanzania en 0,3 miljard in Kenia (United Nations, 2009). Als percentage van het GDP betekende dit echter 6,4% voor Tanzania tegenover slechts 0,7% respectievelijk 1,5% voor Nigeria en Zuid-Afrika. De meeste fiscale maatregelen in sub-Sahara Afrika waren gericht op de infrastructuur en andere publieke investeringen (UNCTAD, 2010b).

3.8 Conclusies

Na de groeiperiode vanaf midden jaren '90 werden ook de LDC's in sub-Sahara Afrika getroffen door de financiële en economische crisis. De kredietcrisis in 2008 ging aan deze landen nog grotendeels voorbij, gezien de minimale verwevenheid met de internationale financiële markten. Maar toen deze crisis in de westerse economieën oversloeg naar de reële economie, werden de LDC's geconfronteerd met een substantiële teruggang van met name hun grondstoffenexporten en daarbij ook een daling van de prijzen van die grondstoffen. Voor sub-Sahara Afrika als geheel volgde deze crisis op de voedsel- en brandstofcrisis die in veel landen in 2007/08 via de

binnenlandse bestedingen economische stagnatie had veroorzaakt. Hoewel de economische crisis enerzijds – zij het kortstondig – de binnenlandse prijzen liet dalen, zorgde zij anderzijds voor economische teruggang via de export. De prijsdaling van de verschillende grondstoffen was slechts van korte duur, zodat de voedsel- en brandstofcrisis voor veel landen weer terugkeert. De landen die last hadden van de prijsdaling hebben toch vaak aanzienlijke economische schade te verwerken, gezien het feit dat de omvang van de export en het overheidssaldo daalden met soms tientallen procenten, een schok die nog jaren na echoot. Ook de kapitaalstromen, met name de FDI, namen in omvang af. Sommige landen waren in staat om via monetair of fiscaal beleid de impact van de crisis te verzachten door te putten uit de opgebouwde reserves. Andere landen hadden deze speelruimte niet en zagen zich genoodzaakt de noodzakelijke maatregelen te financieren met nieuwe buitenlandse schulden.

Hoopgevend in de jaren sinds het begin van de crisis is ontkoppeling van de groeicijfers van LDC's en geïndustrialiseerde landen (Naudé, 2009). Waar de grondstoffenexport een van de belangrijkste kanalen was waardoor de crisis impact had op sub-Sahara Afrika, lijkt dit nu ook een belangrijke oorzaak van het herstel van de export en groei vanaf 2010, ondanks de stagnatie van de groei van de wereldhandel en de wereldeconomie. Onder andere de toegenomen handel met Azië zorgt vooralsnog voor een verminderde impact van de schulden crisis in Europa. Het aanhouden van de crisis in Europa zal echter wel onvermijdelijk impact hebben via de kapitaalstromen, met name de officiële ontwikkelingshulp, en onzeker is in hoeverre de stagnerende wereldhandel het herstel van de economieën van sub-Sahara Afrika op langere termijn zal beïnvloeden.

4. Blik op de toekomst

4.1 Inleiding

Na jaren van groei en vooruitgang sinds de eeuwwisseling ondervonden ook de LDC's in sub-Sahara Afrika de gevolgen van de wereldwijde financiële crisis. Vele landen kregen te maken met aanzienlijke dalingen van exporten, verslechtingen van overheidssaldi en oplopende schuldenlasten. Spoedig echter waren er ook tekenen van herstel: reeds vanaf 2010 klommen de export en het GDP weer uit het dal. Maar de toekomst is onzeker, vanwege de nog voortdurende voedselcrisis en de stagnerende wereldhandel. Toch wordt hier een poging gedaan om met het oog op de toekomst de kansen en bedreigingen voor de LDC's te duiden. Dit aan de hand van de in de voorafgaande paragrafen beschreven succes- en faalfactoren, gecombineerd met de verschillende ontwikkelingen sinds het begin van de crisis. Dit vertaalt zich naar uitdagingen op verschillende niveaus, waarbij er soms een rol is weggelegd voor ontwikkelingssamenwerking.

4.2 Bedreigingen na de crisis

De economische groei en vooruitgang van de LDC's worden sinds de crisis op diverse manieren bedreigd, door factoren op drie niveaus: de stand van de wereldeconomie, de opstelling van de ontwikkelde landen in het Westen en de stand van zaken in de LDC's zelf.

4.2.1 Bedreigingen vanuit de wereldeconomie

Zoals beschreven in paragraaf 3.5 was het belangrijkste kanaal waardoor de crisis impact had op de economieën van sub-Sahara Afrika het kanaal van de export en de grondstofprijzen. Zolang de economie van veel landen blijft steunen op de smalle basis van de export van één of enkele natuurlijke grondstoffen, blijven deze landen zeer kwetsbaar voor de volatiele grondstofprijzen. Want dat de grondstofprijzen volatiel zullen blijven is wel te verwachten, gezien de stormachtige groei in de opkomende economieën van Azië en Latijns-Amerika en de onrust in de Arabische wereld die voortduurt.

Ook de voedselprijzen stijgen, na de korte daling tijdens de crisis, door naar steeds weer nieuwe recordhoogten, de laatste in 2011. De toenemende kosten voor voedsel en de daarmee komende schaarste bedreigen de voedselzekerheid voor grote groepen mensen in de Afrikaanse LDC's met als gevolgen sociale onrust, spanningen en het ontstaan van migratiestromen vanuit de gebieden waar de nood het hoogst is (UNCTAD, 2010a; World Bank, 2012).

Noodzakelijk is bovendien een hervorming van de gang van zaken in de internationale handelspraktijk, met name de onderhandelingsstructuur van de WTO. De overeenkomsten die onder de paraplu van de GATT en later de WTO zijn gesloten, berusten veelal op de wederkerige toezegging van handelspartners om tarieven te verlagen en elkaar handelsvoordelen te

bezorgen. In dit systeem hadden de LDC's nauwelijks kans, aangezien zij met hun minieme economische omvang weinig wisselgeld hadden in de onderhandelingen met de economische reuzen (Collier, 2007).

Tenslotte is er op technologisch gebied een toenemend verschil zichtbaar in technologische ontwikkeling. De overige landen in sub-Sahara Afrika die nu nog niet kunnen aanhaken bij de opkomende economieën, dreigen daardoor geconfronteerd te worden met een onoverbrugbare kloof tussen hen en de meer geavanceerde economieën op industrieel en technologisch gebied (OECD, 2010).

4.2.2 Bedreigingen vanuit de ontwikkelde landen

Niet alleen op wereldschaal, maar ook meer lokaal in de geavanceerde westerse economieën, vormen een aantal factoren een bedreiging voor de economische positie van de LDC's. Allereerst is daar de uitgebreide bescherming van de eigen landbouwsectoren door veel westerse economieën via binnenlandse subsidies en importtarieven, waardoor het voor de Afrikaanse agrarische sector nauwelijks mogelijk is competitief te zijn, terwijl juist de landbouwsector in LDC's van groot belang is voor de economische ontwikkeling (Collier, 2007; Radelet, 2010).

Daarnaast is er sprake van een verschil in de tarieven die de geavanceerde economieën heffen op de ruwe grondstoffen en de fabricaten. Terwijl het voor de LDC's van groot belang is om, in navolging van Azië, te transformeren van grondstoffenexporteur naar producent van fabricaten, wordt dit proces ontmoedigd door de hogere tarieven die de ontwikkelde landen heffen op de fabricaten (Radelet, 2010). Uiteindelijk beschermt dit beleid de industriële sector in het Westen ten koste van die in de LDC's.

Tenslotte zorgt de stagnerende economische groei in de ontwikkelde landen voor een afnemende groei van de verstrekte officiële ontwikkelingshulp in reële termen en in 2013 zal de ontvangen ODA per capita zelfs dalen (World Bank, 2012). Dat terwijl er juist meer hulp nodig is om wat betreft de Millenniumdoelen de achterstand in te halen die is opgelopen door de crisis. Met name de landbouw en voedselsector behoeven daartoe verdere steun. De uitdaging voor zowel de donors als ontvangers zal zijn om het afgenomen hulpbudget zo effectief mogelijk te besteden, hetgeen transparantie, coördinatie en harmonisatie vereist bij de donors en leiderschap en goed beleid bij de ontvangers.

4.2.3 Bedreigingen vanuit de LDC's zelf

Naast de invloeden van buitenaf vormen ook diverse factoren binnen de LDC's zelf bedreigingen voor de eigen economische ontwikkeling. Reeds op meerdere plaatsen besproken is de veelal te smalle basis van de exporten. Om minder kwetsbaar te zijn voor externe schokken is verdere

diversificatie absolute noodzaak. Veelal wordt benadrukt dat Afrika het voorbeeld van de opkomende economieën in Azië moet volgen in de industriële progressie die daar gemaakt hebben (Collier, 2007). Daartegenover wordt echter gesteld dat in de huidige situatie – van economische groei in Azië tegenover stagnatie in het Westen, waardoor de concurrentiepositie van de Aziatische economieën sterk is – het niet mogelijk is voor de Afrikaanse LDC's om de omschakeling naar productiegoederen te kopiëren (OECD, 2010). Maar hoewel een industriële revolutie in veel Afrikaanse landen misschien nog niet mogelijk is, is een landbouwrevolutie naar Aziatisch voorbeeld zeker wel te bereiken. Als naar Chinees voorbeeld wordt begonnen met een productiviteitsverhoging in de landbouw, kan dit een katalysator zijn voor een meer productiegerichte economie (Zimmermann & Smith, 2011).

Gewezen werd op de bedreiging van de handelsbarrières die westerse landen opwerpen, maar wellicht minstens even belangrijk zijn de handelsbarrières die de LDC's zelf in stand houden. Veel landen in sub-Sahara Afrika beschermen de eigen industrieën door hoge tarieven op concurrerende buitenlandse goederen, hetgeen echter eerder averechts werkt. De protectie leidt namelijk tot zowel een lage productiviteit als tot inflatie in de betreffende landen vanwege het ontbreken van concurrentie en de hoge importprijzen (Collier, 2007). Liberalisatie van de handel is nodig om niet alleen deze problemen op te lossen, maar ook om de voedselcrisis het hoofd te bieden. Aangezien er geen wereldwijd tekort aan voedsel is, is wereldwijde integratie van handel een sleutel tot het stabiliseren van de prijzen en het oplossen van de regionale fluctuaties in het voedselaanbod (World Bank, 2012).

Echter, juist de toenemende wereldwijde handelsintegratie kon er voor zorgen dat ook de LDC's getroffen werden door de crisis vanuit de geavanceerde landen. Zoals beschreven in paragraaf 3.2.3 hebben veel landen in sub-Sahara Afrika zich daardoor genoodzaakt gezien zich opnieuw in de schulden te steken, waardoor er voor veel landen een stap terug is gezet in positieve ontwikkeling van de schuldpositie. Daarbij spelen de verschillende vallen waarin landen verstrikt raken nog steeds een rol sinds de crisis. De crisis beïnvloedt de vallen op diverse manieren. De sociale onrust die de financiële crisis, maar ook de voedselcrisis veroorzaakte, deed de kans op het verstrikt raken in de conflict-val voor veel landen toenemen. Het ontkomen aan de grondstoffen-val werd via de afgenomen vraag en prijs van grondstoffen tijdens de crisis gestimuleerd, omdat hierdoor de prikkel tot diversificatie groter werd en het 'Dutch disease' effect werd afgeremd (zie paragraaf 2.4.2). De landen die verstoken zijn van toegang tot de kust konden niet profiteren van economische groei bij de buurlanden, integendeel: zowel de economische teruggang bij de kustlanden als de afgenomen FDI voor infrastructuur maakte het voor deze landen lastiger aan de val te ontsnappen. Tenslotte bleef het voor veel landen een

uitdaging om het overheidsbeleid te verbeteren en verstandiger en verantwoordelijker economische politiek te bedrijven.

4.3 Kansen na de crisis

Naast de verschillende factoren sinds de crisis die een bedreiging vormen voor de economische ontwikkelingen van de LDC's in sub-Sahara Afrika, heeft de crisis ook voor kansen gezorgd. Kansen die voortbouwen op de succesfactoren die reeds voor de crisis een belangrijke rol speelden in de groei van de opkomende landen. In paragraaf 2.3 is beschreven hoe meer democratie, verstandiger economisch beleid, een veranderde rol van het IMF en de World Bank en de implementatie van nieuwe technieken zorgden voor een stimulans van de economische vooruitgang in diverse landen.

4.3.1 Kansen op internationaal niveau

Bij de bedreigingen werd reeds benadrukt dat de positie van de LDC's in internationale overlegstructuren als de WTO dient te veranderen. De crisis heeft deze noodzaak bij veel landen opnieuw op de kaart gezet. Aangezien het juist de ontwikkelingslanden zijn die het snelst herstellen van de crisis, zijn zij in de toekomst de belangrijkste aanjagers van de groei van de wereldeconomie. Er bestaat een sterk toenemende belangstelling voor de hervorming van het internationale financiële systeem en een toenemend besef van het belang van een versterking van de Afrikaanse stem en deelname in de globale instituties als het WTO (UNCTAD, 2010b).

Daarnaast heeft de groei van landen als China, India, Brazilië en Zuid-Afrika gezorgd voor een toename van de *South-South Cooperation* (SSC): een toegenomen economische verwevenheid van de ontwikkelingslanden en opkomende economieën buiten de traditionele handelsstructuren met het Westen. Dit vertaalt zich door in een afgenomen kwetsbaarheid voor westerse economische crises, zoals de huidige schulden crisis in Europa.

Naast de groeiende investeringsstromen vanuit de genoemde landen, zorgt de SSC ook voor nieuwe donors van ODA. De opkomende Aziatische landen worden hierin vergezeld door de

kapitaalkrachtige Arabische landen als Saoedi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten. De

Figuur 4.1 Interregionale 'South-South' handelsstromen in 2008 – Bron: OECD (2010)

Miljarden US\$ Van:	Naar:		
	Afrika	Latijns-Amerika	Azië
Afrika	49,778	24,753	95,771
Latijns-Amerika	18,390	192,607	115,771
Azië	145,967	170,492	2.215,099

laatste genoemde landen verstrekken een toenemende som hulp gelden aan met name de infrastructuur, energiesector en de landbouw (Zimmermann & Smith, 2011).

4.3.2 Kansen voor de nationale economieën

Ook op nationaal niveau bieden ontwikkelingen sinds de crisis kansen. De crisis en het daaropvolgende herstel toonden aan dat de oorzaak van de neergang niet lag in de economische fundamenteën van de LDC's, maar dat er sprake was van een externe schok (UNCTAD, 2010a). Het snelle herstel van de economische groei van de opkomende Afrikaanse landen ten opzichte van de wereldeconomie biedt ook kansen voor de zo noodzakelijke diversificatie van de exporten. Immers, de groei van de opkomende economieën zal de vraag naar grondstoffen in deze landen doen toenemen, hetgeen een kans betekent voor de grondstoffenexporteurs om hun uitvoer te diversificeren, ten einde de kwetsbaarheid voor externe schokken vanuit de ontwikkelde landen te verkleinen (UNCTAD, 2010b). Van belang is daarbij dat de Afrikaanse overheden de inkomsten uit de toegenomen vraag naar hun grondstoffen inzetten voor deze diversificatie en verbetering van de productie, in plaats van te belanden in de grondstoffen-val.

Een uitdaging blijft voor veel landen het creëren van werkgelegenheid en economische kansen voor het toenemende arbeidspotentieel. Door de bevolkingsgroei van de afgelopen decennia, in combinatie met de verbeterde primaire scholing, is er een aanzienlijk aanbod ontstaan van laaggeschoolde arbeidskrachten (Radelet, 2010), hetgeen kansen biedt bij het streven naar productie en exportdiversificatie.

4.4 Conclusies

Sub-Sahara Afrika ziet zich gesteld voor een toekomst vol uitdagingen in de vorm van kansen en bedreigingen. De LDC's zijn nog steeds kwetsbaar door de volatiele grondstofprijzen in combinatie met de smalle bases van de exporten, de wereldhandel stagneert en de voedselcrisis lijkt zich voort te zetten. Daarbij bestaan er nog steeds veel handelsbarrières in zowel de ontwikkelde landen als de LDC's zelf, waardoor met name de landbouw geen productiviteitsgroei kent. De crisis heeft echter het bewustzijn gebracht dat de positie van Afrika in het internationale handelssysteem, met name de WTO, verbeterd dient te worden. De bedreiging van de afnemende ODA vanuit het Westen kent als tegenhanger de kans van de toegenomen *South-South Cooperation*, waardoor de handel en investeringen vanuit vooral Azië toenemen. Diverse landen blijven kwetsbaar voor de verschillende vallen en zien zich gesteld voor de uitdaging om verdere verbetering van het overheidsbeleid en de democratie door te voeren. Uiteindelijk blijft de grootste uitdaging de exportdiversificatie, wat de crisis enerzijds bemoeilijkte, maar waarvoor sinds de crisis ook nieuwe kansen zijn ontstaan.

5. Conclusies

Sinds de eeuwwisseling veranderde Afrika van een hopeloos continent naar een regio van hoop, groei en vooruitgang. Vooral in een groep opkomende economieën was sprake van een toename van het inkomen, de investeringen en handel en verbeteringen van onderwijs en gezondheidszorg. Bepalend was de globalisering van de handel, waarvan de LDC's zowel positieve als negatieve vruchten plukten: de globalisering zorgde voor bemoeilijking van de exportdiversificatie en een uitstroom van kapitaal en arbeid, maar ook voor een toename van de vraag naar de waardevolle grondstoffenexporten. De belangrijkste succesfactor van de opkomende landen was de toenemende economische en politieke stabiliteit, een vruchtbare grond voor economische ontwikkeling. Andere LDC's bleven achter vanwege de verstrikking in de vicieuze cirkels van de verschillende vallen, zoals de grondstoffen-val en het verstoken zijn van toegang tot de kust. Bij het ontworstelen aan deze vallen kon ontwikkelingssamenwerking vanuit het Westen zelden een beslissende rol spelen, maar de hulp zorgde over het geheel wel voor een positief effect op de economische groei.

Het optimisme werd gestuit door de financiële crisis die in 2008 ontstond in de geavanceerde westerse economieën. De meeste LDC's kenden een minimale verwevenheid met de internationale financiële markten, zodat de kredietcrisis aan sub-Sahara Afrika grotendeels voorbij ging. Spoedig echter werden ook de LDC's getroffen door de crisis, toen deze zich in de westerse landen doorvertaalde naar de reële economie. De Afrikaanse economieën zagen zich geconfronteerd met een substantiële teruggang van met name hun grondstoffenexporten en daarbij ook een daling van de prijzen van die grondstoffen, terwijl veel landen sinds 2007 reeds last hadden van de voedsel- en brandstofcrisis via de importzijde. Ook de kapitaalstromen, met name de FDI, namen in omvang af. Sommige landen waren in staat om via monetair of fiscaal beleid de impact van de crisis te verzachten door te putten uit de opgebouwde reserves. Andere landen hadden deze speelruimte niet en zagen zich genoodzaakt de noodzakelijke maatregelen te financieren met nieuwe buitenlandse schulden.

Waar de grondstoffenexport een van de belangrijkste kanalen was waarlangs de crisis impact had op sub-Sahara Afrika, was het ook een belangrijke oorzaak van het herstel van de export en groei vanaf 2010, ondanks de stagnatie van de groei van de wereldhandel en de wereldeconomie. Met name de toegenomen South-South Cooperation zorgt voor een verminderde kwetsbaarheid van de LDC's voor crises in het Westen, zoals de nog voortdurende schulden crisis in Europa.

Hoewel de groei en de export sinds 2010 weer toenamen, heeft de crisis een impact op de LDC's van sub-Sahara Afrika die vaak nog jarenlang zichtbaar zal zijn. Veel overheden moeten zich

opnieuw inzetten voor de vermindering van de opgebouwde schulden en op humanitair gebied is de voortgang van een aantal Millenniumdoelen achterop geraakt. Verder worden de landen in de komende decennia geconfronteerd met de grote uitdagingen om meer exportdiversificatie toe te passen, het hoofd te bieden aan de voedselcrisis en de democratie en economische politiek verder te verbeteren. Echter, ondanks de financiële crisis is sub-Sahara Afrika opnieuw een regio met hoop voor de toekomst.

Bibliografie

- Collier, P. (2007). *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. New York: Oxford University Press, Inc.
- Corden, W., & Neary, J. (1983). Booming Sector and De-industrialisation in a Small Open Economy. *The Economic Journal*(92), 825-848.
- Eggin, H., & West, P. (2010). The global impact of the financial crisis: main trends in developed and developing countries. *Higher Education Management and Policy*(22/3), 1-16.
- Gurtner, B. (2010, maart). The Financial and Economic Crisis and Developing Countries. *Revue annuelle de politique de développement*(1), 189 - 213.
- ILO. (2011). *Growth, employment and decent work in the least developed countries*. Geneva: International Labour Organization.
- IMF. (2009). *The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries*. International Monetary Fund.
- Ltaifa, N., Kaendera, S., & Dixit, S. (2009). Impact of the global financial crisis on exchange rates and policies in sub-Saharan Africa. *IMF Africa Department Working Paper no. 09/3*. Washington, DC.
- McGillivray, M., Feeny, S., Hermes, N., & Lensink, R. (2006). Controversies over the impact of development aid: it works; it doesn't; it can, but that depends... *Journal of International Development*(18), 1031-1050.
- Naudé, W. (2009, januari). The Financial Crisis of 2008 and the Developing Countries. *Discussion Paper No. 2009/01*. UNU-WIDER.
- OECD. (2010). *Perspectives on Global Development 2010: Shifting Wealth*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD/WTO. (2011). *Aid for Trade at a Glance 2011: Showing Results*. Parijs, Genève: Organisation for Economic Co-operation and Development, World Trade Organisation.
- OXFAM. (2010). *The Global Economic Crisis and Developing Countries*. Oxfam International.
- Radelet, S. (2010). *Emerging Africa: How 17 Countries Are Leading the Way*. Washington: Center for Global Development.

- UNCTAD. (2010a). *The Least Developed Countries Report 2010: Towards a New International Development Architecture for LDCs*. Genève: United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTAD. (2010b). *The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries*. Genève: United Nations Conference on Trade and Development.
- Van der Ploeg, R., & Poelhekke, S. (2009, juni 26). Mondiale crises rampzalig voor ontwikkelingslanden. *ESB: Economisch Statistische Berichten*(94), 36-41.
- World Bank. (2009). *Global Monitoring Report 2009: a Development Emergency*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- World Bank. (2011). *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- World Bank. (2012). *Global Monitoring Report 2012: Food Prices, Nutrition, and the Millennium Development Goals*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- WRR. (2009). *Doing Good or Doing Better*. (M. Kremer, P. Van Lieshout, & R. Went, Eds.) Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Amsterdam University Press.
- Zimmermann, F., & Smith, K. (2011). New partnerships in development co-operation. *OECD Journal: General Papers*, 37-45.